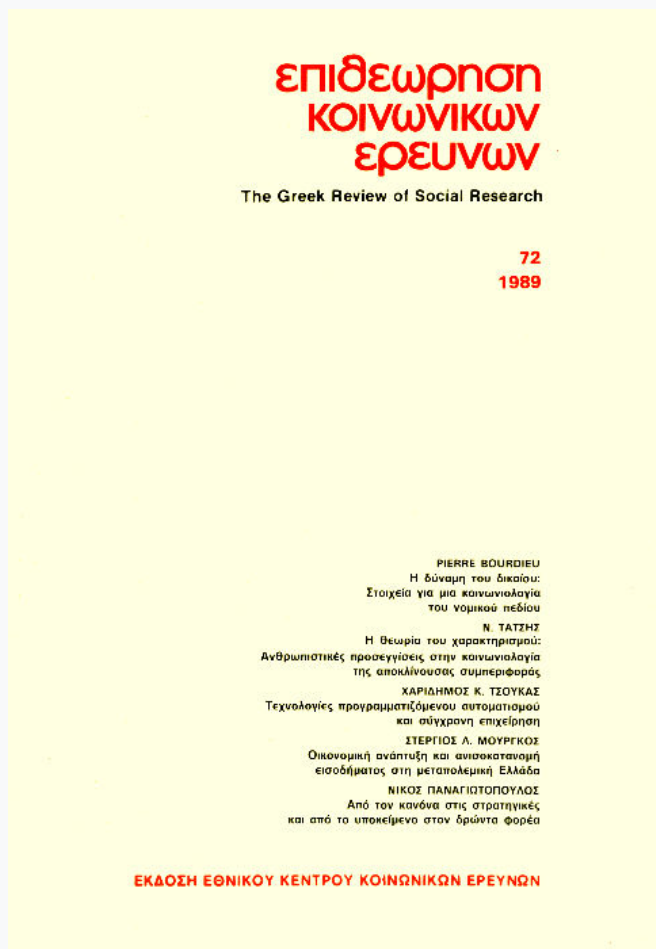

The Greek Review of Social Research

Vol 72 (1989)

72

Η δύναμη του δικαίου: στοιχεία για μια κοινωνιολογία του νομικού πεδίου

Pierre Bourdieu

doi: [10.12681/grsr.980](https://doi.org/10.12681/grsr.980)

Copyright © 1989, Pierre Bourdieu

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Bourdieu, P. (1989). Η δύναμη του δικαίου: στοιχεία για μια κοινωνιολογία του νομικού πεδίου. *The Greek Review of Social Research*, 72, 3–43. <https://doi.org/10.12681/grsr.980>

Pierre Bourdieu

Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ:
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ*

“Da mihi factum, dabo tibi jus”

Μια αυστηρή επιστήμη του δικαίου διαχωρίζεται από αυτό που ονομάζεται συνήθως «νομική επιστήμη» ως προς το ότι λαμβάνει ως αντικείμενό της αυτή την τελευταία. Με αυτό τον τρόπο, αποσπάται από το διάζευγμα που δεσπόζει στην επιστημονική διαμάχη που έχει ως αφορισμό το δίκαιο, αυτό δηλαδή του *φορμαλισμού*, που καταφάσκει την απόλυτη αυτονομία της νομικής μορφής ως προς τον κοινωνικό κόσμο, και του *ινστρουμενταλισμού*, που θεωρεί το δίκαιο απεικόνισμα ή εργαλείο στη διάθεση των κρατούντων. Η «νομική επιστήμη» όπως τη συλλαμβάνουν οι νομικοί, και ιδιαίτερα οι ιστορικοί του δικαίου που ταυτίζουν την ιστορία του δικαίου με την ιστορία της εσωτερικής εξέλιξης των εννοιών και μεθόδων του, καταλαμβάνει το δίκαιο ως κλειστό και αυτόνομο σύστημα, η ανάπτυξη του οποίου δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μόνο κατά την «εσωτερική δυναμική» του.¹ Η διεκδίκηση της απόλυτης αυτονομίας της νομικής σκέψης και της νομικής δράσης βεβαιώνεται με τη συγκρότηση σε θεωρία ενός ιδιάζοντος τρόπου σκέψης ολότελα αποδεσμευμένου από την κοινωνική βαρύτητα· και η απόπειρα του Kelsen

---

Ο P. Bourdieu είναι κοινωνιολόγος, καθηγητής στο Collège de France και διευθυντής ερευνών στο École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Ευχαριστούμε θερμότατα τον P. Bourdieu και τις εκδόσεις Minituit που μας επέτρεψαν τη μετάφραση. Ευχαριστούμε επίσης τους κ.κ. Χ. Γεωργαντίδη, Τ. Πατρίκιο, J.-P. Schaal και Ι. Φαρσεδάκη για την ευγενική συμβολή τους στην προσπάθειά μας.

* Πρώτη δημοσίευση στο περιοδικό *Actes de la recherche en sciences sociales*, τεύχος 64, Σεπτέμβριος 1986, σ. 3-19.

1. Βλ. για παράδειγμα J. Bonnecase, *La pensée juridique française, de 1804 à l'heure présente, les variations et les traits essentiels*, 2 τόμοι, Bordeau Delmas, 1933.

να θεμελιώσει μια «καθαρή θεωρία του δικαίου» δεν είναι τίποτε άλλο από το υπερ-συνεπές όριο της προσπάθειας ολόκληρου του σώματος των νομικών να κατασκευάσει ένα σώμα από θεωρίες και κανόνες ολότελα ανεξάρτητο από τους κοινωνικούς καταναγκασμούς (contraintes) και τις κοινωνικές πιέσεις, το οποίο επιπλέον να βρίσκεται μέσα του το ίδιο του το θεμέλιο.²

Όταν τοποθετείται κάποιος στους αντίποδες αυτού του είδους της επαγγελματικής ιδεολογίας του σώματος των ειδημόνων η οποία έχει συγκροτηθεί σε σώμα «θεωρίας» (doctrine), βλέπει το δίκαιο και τη νομολογία ως άμεσο απεικόνισμα των υπάρχοντων συσχετισμών δυνάμεων όπου εκφράζονται οι οικονομικοί προσδιορισμοί και ειδικότερα τα συμφέροντα των κρατούντων ή, όπως ωραία το διατυπώνει η ιδιόλεκτος του *Μηχανισμού*, όπως την έχει επανενεργοποιήσει ο Louis Althusser, ένα εργαλείο εξουσιασμού.³ Θύματα μιας παράδοσης που πιστεύει ότι έχει εξηγήσει τις «ιδεολογίες» όταν απλώς έχει καταδείξει τις λειτουργίες τους («το όριο του λαού»), οι αποκαλούμενοι στρουκτουραλιστές μαρξιστές έχουν κατά παράδοξο τρόπο αγνοήσει τη δομή των συμβολικών συστημάτων και, στην προκειμένη περίπτωση, την ιδιάζουσα *μορφή* του νομικού λόγου (discours). Αυτό επειδή, αφού επανέλαβαν την τελετουργική κατάφαση της σχετικής αυτονομίας των «ιδεολογιών», παρέλειψαν να θέσουν το ερώτημα των κοινωνικών θεμελίων αυτής της αυτονομίας· δηλαδή, ακριβέστερα, το ερώτημα των ιστορικών συνθηκών που πρέπει να έχουν πληρωθεί για να μπορέσει να αναδυθεί, χάρη στους αγώνες που διαδραματίζονται στο εσωτερικό του πεδίου της εξουσίας, ένας αυτόνομος κοινωνικός κόσμος, ικανός να παράγει και να αναπαράγει μέσω της λογικής του ειδικού τρόπου λειτουργίας του, ένα νομικό corpus σχετικά ανεξάρτητο από τους εξωτερικούς καταναγκασμούς. Με αυτό τον τρόπο απέκλειαν τη δυνατότητα να προσδιορίσουν την ειδική συμβολή που μπορεί να έχει το δίκαιο, εξαιτίας της ίδιας του της μορφής, στην επιτέλεση των υποτιθέμενων λειτουργιών του. Και η αρχιτεκτονική μεταφορά της υποδομής και της υπερδομής η οποία στηρίζει τις συνήθεις χρήσεις της έννοιας της σχετικής αυτονομίας συνεχίζει να καθοδηγεί αυτούς που, όπως ο Edward P.

2. Η μέθοδος του Kelsen, βασισμένη στο αξίωμα του αυτοπεριορισμού της έρευνας στη μόνη διατύπωση των νομικών κανόνων, ενώ αποκλείεται κάθε ιστορικό, ψυχολογικό ή κοινωνικό δεδομένο, καθώς και οποιαδήποτε αναφορά στις κοινωνικές λειτουργίες που μπορεί να εξασφαλίσει η εφαρμογή αυτών των κανόνων, είναι απόλυτα όμοια με τη μέθοδο του Saussure, ο οποίος βασίζει την καθαρή θεωρία του για τη γλώσσα στη διάκριση ανάμεσα σε εσωτερική και εξωτερική γλωσσολογία, δηλαδή στον αποκλεισμό οποιασδήποτε αναφοράς στις ιστορικές, γεωγραφικές και κοινωνικές συνθήκες της λειτουργίας και του μετασχηματισμού της γλώσσας.

3. Μπορεί να βρει κάποιος μια γενική επισκόπηση των μαρξιστικών εργασιών στο χώρο της κοινωνιολογίας του δικαίου, μαζί με μια εξαιρετική βιβλιογραφία, σε S. Spitzer, «Marxist Perspectives in the Sociology of Law», *Annual Review of Sociology*, 1983, 9, σ. 103-124.

Thompson, πιστεύουν ότι ξεκόβουν με τον οικονομισμό όταν, για να επαυπροσδώσουν στο δίκαιο την ιστορική του αποτελεσματικότητα, αρκούνται στον ισχυρισμό ότι είναι «βαθιά συναρθρωμένο σ' αυτή την ίδια τη βάση των παραγωγικών σχέσεων»⁴: η φροντίδα να τοποθετήσουν το δίκαιο στο βάθος των ιστορικών δυνάμεων λειτουργεί απαγορευτικά για τη σύλληψη της ιδιαιτερότητας του ιδιάζοντος κοινωνικού κόσμου μέσα στον οποίο παράγεται και ασκείται.

Για να ξεκόψει κάποιος με την ιδεολογία της ανεξαρτησίας του δικαίου και του δικαστικού σώματος χωρίς να πέσει στην αντίθετη θεώρηση, θα πρέπει να λάβει υπόψη του αυτό που οι δύο ανταγωνίστριες θεωρήσεις, η εσωτερική και η εξωτερική, αγνοούν από κοινού, δηλαδή την ύπαρξη ενός κοινωνικού κόσμου σχετικά ανεξάρτητου από τα εξωτερικά αιτήματα στο εσωτερικό του οποίου παράγεται και ασκείται η νομική αυθεντία, κατεξοχήν μορφή αυτή της νόμιμης συμβολικής βίας που μονοπωλεί το Κράτος και η οποία μπορεί να συνοδεύεται από την άσκηση φυσικής Βίας. Οι νομικές πρακτικές και οι νομικοί λόγοι (discours) είναι πράγματι το προϊόν της λειτουργίας ενός πεδίου του οποίου η λογική είναι διττά καθορισμένη, αφενός από τους ειδικούς συσχετισμούς δυνάμεων που το δομούν και που προσανατολίζουν τους ανταγωνισμούς, ή ακριβέστερα τις συγκρούσεις αρμοδιοτήτων που διαδραματίζονται μέσα στο χώρο του, αφετέρου από την εσωτερική λογική των νομικών έργων που οριοθετούν κάθε στιγμή το χώρο των δυνατοτήτων, και έτσι τον ορίζοντα των αμιγώς νομικών λύσεων.

Θα όφειλε να εξετάσει κάποιος εδώ ό,τι διαχωρίζει την έννοια του νομικού πεδίου ως κοινωνικού χώρου από την έννοια του *συστήματος*, όπως αυτή έχει αναπτυχθεί για παράδειγμα από τον Luhmann: στο όνομα της απόλυτα δικαιολογημένης απόρριψης του αναγωγισμού, η θεωρία των συστημάτων θέτει την «αναφορά στον ίδιο τους τον εαυτό» των «νομικών δομών», συγχέοντας κάτω από αυτή την έννοια τις συμβολικές δομές (το δίκαιο, ακριβολογώντας) και τους κοινωνικούς θεσμούς που τις παράγουν· καταλαβαίνει κάποιος ότι, στο μέτρο που παρυσιάζει πίσω από έναν νεολογισμό την παλιά θεωρία του νομικού συστήματος το οποίο μετασχηματίζεται σύμφωνα με τους δικούς του νόμους, η θεωρία των συστημάτων προσφέρει σήμερα το ιδεώδες πλαίσιο στην τυπική και αφηρημένη αναπαράσταση του νομικού συστήματος.⁵ Εάν δεν κάνει κάποιος τη διάκριση ανάμεσα στην καθαρά συμβολική τάξη των κανόνων και των θεωριών (doctrines) (δηλαδή το πεδίο των τοποθετήσεων ή χώρο των δυνατοτήτων), η οποία όπως το υποδεικνύουν οι Nonet και Selznick εγκλείει αντικειμενικές δυνατότητες ανάπτυξης και μάλιστα κατευθύνσεις για αλλαγή, χωρίς όμως να περιέχει την αρχή της δικής του δυναμικής, και στην τάξη των αντικειμενικών σχέσεων ανάμεσα στους φορείς και τους θεσμούς που ανταγωνίζονται για το μονοπώλιο του δικαίωματος της εκφοράς του δικαίου, δεν μπορεί να κατανοήσει ότι, ακόμα κι αν δέχεται από το χώρο των τοποθετήσεων τη γλώσσα στην οποία εκφράζονται οι εσωτερικές του συγκρούσεις, το νομικό πεδίο βρίσκεται μέσα του,

4. E.P. Thompson, *Whigs and Hunters, The Origin of the Black Act*, Νέα Υόρκη, Pantheon, 1975, σ. 261.

5. N. Luhmann, *Soziale Systeme, Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Φραγκφούρτη, 1984. Die Einheit des Rechtssystems σε *Rechtstheorie*, 14, 1984, σ. 129-154.

δηλαδή μέσα στους αγώνες που συνδέονται με τα προσαρτημένα στις διάφορες θέσεις συμφέροντα, την αρχή του μετασχηματισμού του.

Ο ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το νομικό πεδίο είναι ο τόπος ενός ανταγωνισμού για το μονοπώλιο του δικαιώματος της εκφοράς του δικαίου, δηλαδή της σωστής κατανομής (*νόμος*) ή της ορθής τάξης, όπου έρχονται αντιμέτωποι φορείς στους οποίους έχει δοθεί μια αδιαχώριστα κοινωνική και τεχνική αρμοδιότητα που συνίσταται κατά κύριο λόγο στην κοινωνικά αναγνωρισμένη ικανότητα να *ερμηνεύουν* (κατά τρόπο περισσότερο ή λιγότερο ελεύθερο ή έγκυρο) ένα *corpus* κειμένων που επικυρώνει τη νόμιμη, ορθή θεώρηση του κοινωνικού κόσμου. Με αυτό τον όρο μόνο μπορεί κανείς να εξηγήσει και τη σχετική αυτονομία του δικαίου και το καθαρά συμβολικής φύσης φαινόμενο παραγνώρισης που είναι αποτέλεσμα της ψευδαίσθησης της απόλυτης αυτονομίας του δικαίου ως προς τα εξωτερικά αιτήματα.

Ο ανταγωνισμός για το μονοπώλιο της πρόσβασης στους κληρονομημένους από το παρελθόν νομικούς πόρους συντελεί στη θεμελίωση της κοινωνικής τομής ανάμεσα σε αμύητους και σε επαγγελματίες με το να ενισχύει μια συνεχή εργασία εκλογίκευσης ικανή να αυξάνει όλο και περισσότερο τη διάσταση ανάμεσα στις πάνοπλες νομικές κρίσεις και τις απλοϊκές διαισθήσεις της επείκειας και να κάνει το σύστημα των νομικών κανόνων (*normes*) να εμφανίζεται σ' αυτούς που το επιβάλλουν, αλλά και σ' αυτούς που το υφίστανται, σαν *ολότελα ανεξάρτητο* από τους συσχετισμούς δυνάμεων τους οποίους κυρώνει και καθιερώνει.

Φαίνεται καθαρά, όπως ιδιαίτερα καλά το δείχνει η ιστορία του κοινωνικού δικαίου, ότι το νομικό *corpus* καταγράφει κάθε στιγμή μια κατάσταση του συσχετισμού δυνάμεων, άρα κυρώνει τις κατακτήσεις των εξουσιαζομένων οι οποίες με αυτό τον τρόπο μετατρέπονται σε αναγνωρισμένα κεκτημένα (πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα να εγγραφεί μέσα στην ίδια του τη δομή κάτι το διφορούμενο που αναμφίβολα συντελεί στη συμβολική αποτελεσματικότητά του). Για παράδειγμα, έχει καταδειχθεί πώς εξελίχθηκε το νομικό καθεστώς των αμερικανικών συνδικάτων σε συνάρτηση με την αυξανόμενη δύναμή τους: ενώ στις αρχές του 19ου αιώνα η συλλογική δράση των μισθωτών καταδικάζεται σαν «*criminal conspiracy*» στο όνομα της προστασίας της ελεύθερης αγοράς, τα συνδικάτα αποκτούν σταδιακά πρόσβαση στην αναγνώριση από το νόμο (βλ. A. W. Blumrosen, «*Legal Process and Labor Law*», σε W.M. Evan (εκδ.), *Law and Sociology*, New York, The Free Press of Glencoe 1962, σ. 185-225).

Η παράδοση λογική ενός καταμερισμού εργασίας που καθορίζεται πέρα από κάθε συνειδητό συντονισμό, μέσα στον δομικά ρυθμισμένο ανταγωνισμό ανάμεσα στους φορείς και τους θεσμούς που είναι ενταγμένοι μέσα στο πε-

δίο, αποτελεί την πραγματική αρχή ενός συστήματος κανόνων και πρακτικών που φαίνεται να θεμελιώνεται a priori στην επιείκεια των θεμελιωδών αρχών, στη συνοχή των διατυπώσεών του και στην αυστηρότητα των εφαρμογών του, που φαίνεται δηλαδή να μετέχει ταυτόχρονα στη θετική λογική της επιστήμης και στην κανονιστική λογική της ηθικής, άρα ικανού να επιβάλλει την καθολική του αναγνώριση μέσω μιας αδιαχώριστα λογικής και ηθικής αναγκαιότητας.

Αντίθετα από τη λογοτεχνική ή φιλοσοφική ερμηνευτική, η θεωρητική πρακτική της ερμηνείας των νομικών κειμένων δεν αποτελεί αυτοσκοπό· αλλά, άμεσα αποσανατολισμένη σε πρακτικούς στόχους και ικανή να καθορίσει πρακτικά αποτελέσματα, καταβάλλει στην αποτελεσματικότητά της το τίμημα ενός περιορισμού της αυτονομίας της. Έτσι, οι διαφορές ανάμεσα στους «έγκυρους ερμηνευτές» είναι αναγκαστικά περιορισμένες και η συνύπαρξη μιας πληθώρας από συρρέοντες νομικούς κανόνες αποκλείεται αξιωματικά από τη νομική τάξη.⁶ Όπως το θρησκευτικό, το φιλοσοφικό ή το λογοτεχνικό κείμενο, έτσι και το νομικό διακυβεύεται σε αγώνες εξαιτίας του γεγονότος ότι η ανάγνωση αποτελεί έναν τρόπο ιδιοποίησης της συμβολικής δύναμης που υπάρχει δυνάμει στο κείμενο. Όμως, όσο κι αν μπορούν οι νομικοί να συγκρούονται με αφορμή κείμενα των οποίων το νόημα δεν επιβάλλεται ποτέ κατά τρόπο απόλυτα επιτακτικό, παραμένουν ενταγμένοι σ' ένα έντονα ομοιογενές σώμα από ιεραρχημένες εξουσίες (instances) που είναι σε θέση να επιλύουν τις συγκρούσεις ανάμεσα στους ερμηνευτές και στις ερμηνείες. Και ο ανταγωνισμός μεταξύ των ερμηνευτών βρίσκει το όριό του στο γεγονός ότι οι δικαστικές αποφάσεις δεν μπορούν να διαχωρίζονται από τις καθαρές πραξικοπηματικές ενέργειες πολιτικού χαρακτήρα παρά μόνο όσο παρουσιάζονται σαν αναγκαία κατάληξη μιας διεπόμενης από κανόνες ερμηνείας κειμένων που έχουν ομόφωνα αναγνωρισθεί: όπως η Εκκλησία και το Σχολείο, η Δικαιοσύνη οργανώνει με αυστηρή ιεραρχία όχι μόνο τις δικαστικές βαθμίδες και τις εξουσίες τους, άρα και τις αποφάσεις και ερμηνείες που οι ίδιες επιτρέπουν στον εαυτό τους, αλλά και τους κανόνες και τις πηγές που προσδίδουν στις αποφάσεις το κύρος τους.⁷ Άρα πρόκειται για ένα πεδίο που, τουλάχιστον όταν βρίσκεται σε περίοδο ισορροπίας, τείνει να λειτουργεί ως μηχανισμός, στο μέτρο που η συνοχή των έξεων που έχουν αυθόρμητα

6. A.J. Arnaud, *Critique de la raison juridique*, Παρίσι LGDJ, 1981, σ. 28-29, και J.-M. Scholz, «La raison juridique à l'œuvre: les Krausistes espagnols», *Historische Soziologie der Rechtswissenschaft*, επιμ. von Erk Volkmar Heyen, Frankfurt am Main Klosterman 1986, σ. 37-77.

7. Ότι κάποιος ελέγχει το χώρο των νομικών γνώσεων φαίνεται, μεταξύ άλλων, από την τέχνη του σεβασμού της αναγνωρισμένης ως νόμιμης τάξης στην απαρίθμηση των αρχών (βλ. J.-M. Scholz, *ό.π.*).

ενορχηστρωθεί ενισχύεται από την πειθαρχία ενός ιεραρχημένου σώματος που κινεί κωδικοποιημένες διαδικασίες επίλυσης των συγκρούσεων ανάμεσα στους επαγγελματίες της διεπόμενης από κανόνες επίλυσης των συγκρούσεων. Όσο η *communis opinio doctorum*, η οποία ριζώνει μέσα στην κοινωνική συνοχή του σώματος των ερμηνευτών, τείνει να προσδώσει την επίφαση ενός υπερβατολογικού θεμελίου στις ιστορικές μορφές του νομικού λόγου (*raison*) και στην πίστη στη διατεταγμένη θεώρηση της κοινωνικής τάξης που παράγουν, τόσο πειστικότερη γίνεται για το σώμα των νομικών η ιδέα ότι το δίκαιο βρίσκεται το θεμέλιό του στον ίδιο του τον εαυτό, δηλαδή σ' έναν θεμελιώδη κανόνα όπως είναι το Σύνταγμα ως *norma normativa* από την οποία παράγονται όλοι οι ιεραρχικά υποδεέστεροι κανόνες.⁸

Η τάση να εκλαμβάνεται η κοινή θεώρηση μιας ιστορικής κοινότητας σαν καθολικού κύρους εμπειρία κάποιου υπερβατολογικού υποκειμένου παρατηρείται σε όλα τα πεδία πολιτιστικής παραγωγής, που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως το χώρο της πραγμάτωσης ενός καθολικής ισχύος λόγου (*raison*) που δεν οφείλει τίποτε στις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες εκδηλώνονται. Στην περίπτωση όμως των «ανωτέρων Σχολών», της θεολογίας, της νομικής ή της ιατρικής, που, όπως το επισημαίνει ο Kant στο έργο του *Η σύγκρουση των Σχολών*, είναι σαφώς επιφορτισμένες με μια κοινωνική λειτουργία, χρειάζεται μια σχετικά σοβαρή κρίση του συμβολαίου *αντιπροσώπωσης* για να μπορέσει να πάρει τη μορφή ενός πραγματικού ερωτήματος της κοινωνικής πρακτικής, όπως συμβαίνει σήμερα, το ερώτημα του θεμελίου, που είχαν θέσει με εντελώς θεωρητικό τρόπο μερικοί συγγραφείς, όπως ο Kelsen, μεταφέροντας στο χώρο του δικαίου ένα παραδοσιακό ερώτημα της φιλοσοφίας. (Αντίθετα, το ερώτημα του θεμελίου της επιστημονικής γνώσης έχει τθεθεί στην πραγματικότητα της κοινωνικής ύπαρξης από τη στιγμή που η «υποδεέστερη σχολή» (φιλοσοφία, μαθηματικά, ιστορία κ.λπ.) έχει συσταθεί σαν τέτοια χωρίς κανένα άλλο στήριγμα από το «λόγο (*raison*) του εידήμονος λαού»· και αυτή ακριβώς η άρνηση να δεχθεί κάποιος (μαζί με τον Wittgenstein ή τον Bachelard, για παράδειγμα) ότι η *οργάνωση* του «ειδήμονος λαού», δηλαδή η ιστορική δομή του επιστημονικού πεδίου, αποτελεί το μόνο δυνατό θεμέλιο του επιστημονικού λόγου (*raison*), καταδικάζει τόσους φιλοσόφους σε στρατηγικές αυτοθεμελίωσης άξιες του βαρόνου του Münchhausen ή σε μηδενιστικές διαμφισβητήσεις της επιστήμης που εμπνέονται ακόμα από μια καθαρά μεταφυσική νοσταλγία για το «θεμέλιο», με αναλυμένη αρχή της «αποδόμησης»).

Η *επίδραση a priori θεμελίωσης* (*effet d'apriorisation*) που είναι εγγεγραμμένη μέσα στη λογική της λειτουργίας του νομικού πεδίου αποκαλύπτεται με μεγάλη καθαρότητα στη νομική γλώσσα η οποία, συνδυάζοντας στοιχεία απευθείας δανεισμένα από την κοινή γλώσσα με στοιχεία ξένα προς το σύστημά της, φέρει όλα τα διακριτικά σημάδια μιας ρητορικής του απρόσωπου και του ουδέτερου. Το μεγαλύτερο μέρος των χαρακτηριστικών γλωσσικών τρόπων της νομικής γλώσσας συμβάλλει πράγματι στην παραγωγή δύο μειζόνων επιδράσεων. Η *επίδραση ουδετέρωσης* (*effet de neutralisation*) επι-

8. Κατά τον Andrew Fraser, το κοινωνικό ήθος των μελών του δικαστικού σώματος ήταν θεμελιωμένο όχι σ' έναν κώδικα ρητών κανόνων αλλά μάλλον σ' ένα «παραδοσιακό αίσθημα τιμής», δηλαδή σ' ένα σύστημα διαθέσεων για το οποίο τα ουσιαστικά στοιχεία για την απόκτηση των αρετών που συνδέονται με την άσκηση του επαγγέλματος είναι αυτόνοχα (A. Fraser, *Telos*, 60, καλοκαίρι 1984).

τυγχάνεται μέσω ενός συνόλου συντακτικών γνωρισμάτων, όπως η κυριαρχία των παθητικών συντάξεων και των απρόσωπων τρόπων ικανών να υπογραμμίζουν τον απρόσωπο χαρακτήρα της κανονιστικής εκφώνησης και να καθιστούν τον εκφωνητή καθολικό υποκείμενο συγχρόνως αδέκαστο και αντικειμενικό. Η επίδραση καθολίκευσης (*effet d' universalisation*) επιτυγχάνεται μέσω διαφόρων συγκλινόντων τρόπων: τη συστηματική προσφυγή στην οριστική έγκλιση για τη διατύπωση κανόνων (*normes*).⁹ τη χρήση διαπιστωτικών ρημάτων στο τρίτο ενικό πρόσωπο του ενεστώτα ή του αορίστου που εκφράζουν το συντελεσμένο («αποδέχεται» «ομολογεί» «δεσμεύεται» «δήλωσε», κ.λπ.), που χρησιμοποιεί η ρητορική της επίσημης διαπίστωσης και έκθεσης· τη χρήση αορίστων αντωνυμιών («κάθε καταδικασμένος...») και του άχρονου ενεστώτα (ή του νομικού μέλλοντα), κατάλληλων να εκφράσουν τη γενικότητα και το χαρακτήρα αιωνιότητας του κανόνα δικαίου· την αναφορά σε διυποκειμενικές αξίες που προϋποθέτουν την ύπαρξη ηθικής συναίνεσης (για παράδειγμα, «ως συνετός οικογενειάρχης»)· την προσφυγή σε βραχυλογικούς τύπους και σε καθορισμένες μορφές, που αφήνουν μικρή λαβή σε ατομικές παραλλαγές.¹⁰

Χωρίς να είναι ένα απλό ιδεολογικό κάλυμμα, αυτή η ρητορική της αυτονομίας, της ουδετερότητας και της καθολικότητας, που μπορεί να αποτελεί την αρχή που πάνω της βασίζεται μια πραγματική αυτονομία των σκέψεων και των πρακτικών, είναι η κυρίως έκφραση όλης της λειτουργίας του νομικού πεδίου, και ειδικότερα της εργασίας εκλογίκευσης με τη διπλή σημασία του Freud και του Weber, την οποία το σύστημα των νομικών κανόνων (*normes*) υφίσταται συνεχώς εδώ και αιώνες: πράγματι, αυτό που αποκαλούν «νομικό πνεύμα» ή «νομική αίσθηση», και το οποίο αποτελεί το πραγματικό δικαίωμα εισόδου στο πεδίο (βέβαια, μαζί με έναν ελάχιστο έλεγχο των νομικών πόρων που σωρευθήκαν από τις διαδοχικές γενιές, δηλαδή του *corpus* των κανονικών [*canoniques*] κειμένων και του τρόπου σκέψης, έκφρασης και δράσης μέσα στον οποίο αναπαράγεται και ο οποίος το αναπαράγει), συνίσταται ακριβώς σ' αυτή την *καθολικεύουσα στάση*. Αυτή η καταστατική αξίωση για μια ειδική μορφή κρίσης μη αναγώγιμης στις συχνά ασταθείς διαισθήσεις της αίσθησης της επείκειας, επειδή εδράζεται στη συνεπή παρα-

9. Οι φιλόσοφοι του δικαίου της σχολής του φυσικού δικαίου έχουν βασιστεί σ' αυτό το επισημασμένο από πολύ καιρό χαρακτηριστικό για να ισχυρισθούν ότι τα νομικά κείμενα δεν διατυπώνουν κανόνες (*normes*) αλλά διαπιστώσεις· και ότι ο νομοθέτης εκφωνεί το είναι και όχι το δέον, που εκφωνεί το δίκαιο ή τη σωστή αναλογία που είναι εγγεγραμμένη μέσα στα ίδια τα πράγματα ως αντικειμενική ιδιότητα: «Ο νομοθέτης προτιμά να περιγράφει τους νομικούς θεσμούς από το να θέτει απευθείας κανόνες (*règles*)» (G. Kalinowski, *Introduction à la logique juridique*, Παρίσι, LGDJ, 1964, σ. 55).

10. Βλ. J.-L. Souriaux και P. Lerat, *Le langage du droit*, Παρίσι, PUF, 1975.

γωγή από ένα σύστημα κανόνων (règles) υποστηριζόμενο από την εσωτερική του συνοχή, είναι ένα από τα θεμέλια της συνοχής η οποία γεννά σύγκλιση και σωρευτικότητα και ενώνει, μέσα και διαμέσου του ανταγωνισμού για τα ίδια διακυβεύματα, το σύνολο, μολοντί έντονα διαφοροποιημένο, των φορέων που ζουν από την παραγωγή και την πώληση νομικών αγαθών και υπηρεσιών.

Η εκπόνηση ενός συστήματος κανόνων (règles) και διαδικασιών με αξίωση καθολικότητας είναι το προϊόν ενός καταμερισμού εργασίας που απορρέει από την αυθόρμητη λογική του ανταγωνισμού μεταξύ των διαφορετικών μορφών αρμοδιότητας συγχρόνως ανταγωνιστικών και συμπληρωματικών και οι οποίες λειτουργούν ως ισάριθμα είδη ειδικού κεφαλαίου και συνδέονται με διαφορετικές θέσεις μέσα στο πεδίο. Αναμφίβολα, η συγκριτική ιστορία του δικαίου επιτρέπει να παρατηρήσει κάποιος ότι, ανάλογα με τις νομικές παραδόσεις και μέσα στην ίδια παράδοση ανάλογα με το χρονικό σημείο, ποικίλλουν οι ιεραρχίες ανάμεσα στις μεγάλες κατηγορίες νομικών φορέων, που ποικίλλουν οι ίδιες σημαντικά με την εποχή και τις εθνικές παραδόσεις καθώς και με την ειδικότητα — δημόσιο ή ιδιωτικό δίκαιο, για παράδειγμα. Παραμένει ωστόσο ότι ο δομικός ανταγωνισμός που αντιδιαστέλλει στο εσωτερικό των πλέον διαφορετικών συστημάτων τις θέσεις του «θεωρητικού», αφιερωμένες στην καθαρή θεωρητική κατασκευή, και τις θέσεις του «πρακτικού», περιορισμένες στην εφαρμογή, βρίσκεται στη βάση μιας συνεχούς συμβολικής πάλης όπου συγκρούονται διαφορετικοί ορισμοί της νομικής εργασίας ως έγκυρης ερμηνείας κανονικών (canoniques) κειμένων. Οι διάφορες κατηγορίες έγκυρων ερμηνευτών τείνουν πάντοτε να διαμοιράζονται ανάμεσα σε δύο ακραίους πόλους: από τη μια πλευρά, η ερμηνεία που είναι προσανατολισμένη προς την καθαρά θεωρητικής φύσης εκπόνηση της θεωρίας (doctrine) και η οποία είναι το μονοπώλιο των καθηγητών που έχουν επιφορτισθεί με τη διδασκαλία, υπό τυποποιημένη και κανονικοποιημένη μορφή, των κανόνων που ισχύουν· από την άλλη πλευρά, η ερμηνεία που στρέφεται προς την πρακτική αξιολόγηση μιας ατομικής περίπτωσης, χαρακτηριστικό αυτό των δικαστών που επιτελούν νομολογιακές πράξεις και μπορούν με αυτό τον τρόπο, τουλάχιστον όσον αφορά ορισμένους από αυτούς, να συμβάλλουν επίσης στη νομική κατασκευή. Στην πραγματικότητα, οι παραγωγοί νόμων, κανόνων και κανονισμών οφείλουν πάντοτε να υπολογίζουν τις αντιδράσεις, κάποτε και τις αντιστάσεις, ολόκληρης της συντεχνίας των νομικών και ειδικότερα των ειδικών περί τα δικαστικά (δικηγόρων, συμβολαιογράφων, κτλ.) που όπως καλά μπορεί να διαπιστώσει κανείς, για παράδειγμα στο κληρονομικό δίκαιο, μπορούν να τάσουν τη νομική της αρμοδιότητα στην υπηρεσία ορισμένων κατηγοριών της πελατείας τους και να οπλίζουν τις αναριθμητές στρατηγικές χάρη στις οποίες οι οικογένειες ή

οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμηδενίζουν τα αποτελέσματα του νόμου. Η πρακτική σημασία του νόμου προσδιορίζεται αποκλειστικά μέσα στη σύγκρουση μεταξύ διαφόρων σωμάτων που κινούνται από ειδικά και διστάμενα συμφέροντα (δικαστές, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, κτλ.) και που υποδιαιρούνται σε ξεχωριστές ομάδες τις οποίες κινούν διστάμενα και μάλιστα αντίθετα συμφέροντα, κατά τρόπο που είναι συνάρτηση της θέσης τους στην εσωτερική ιεραρχία του σώματος, η οποία αντιστοιχεί πάντοτε αρκετά πιστά στη θέση που κατέχει η πελατεία τους στην κοινωνική ιεραρχία.

Έπεται ότι μια *συγκριτική κοινωνική ιστορία της νομικής παραγωγής* και του νομικού λόγου (discours) γι' αυτήν την παραγωγή θα όφειλε να προσπαθήσει να συσχετίσει μεθοδικά τις τοποθετήσεις μέσα σ' αυτή τη συμβολική πάλη και τις θέσεις μέσα στον καταμερισμό της νομικής εργασίας: τα πάντα επιτρέπουν να υποθέσει κάποιος ότι η τάση να επισύρεται η προσοχή στο συντακτικό του δικαίου οφείλεται περισσότερο στους θεωρητικούς και τους καθηγητές, ενώ αντίθετα είναι πιθανότερο ότι οι δικαστές δίνουν προσοχή στην πραγματολογία. Θα όφειλε επίσης να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στις παραλλαγές, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο, της σχετικής δύναμης των τοποθετήσεων υπέρ του ενός ή του άλλου προσανατολισμού της νομικής εργασίας και στις παραλλαγές της σχετικής δύναμης των δύο στρατοπέδων μέσα στους συσχετισμούς δυνάμεων που δομούν το πεδίο.

Η ίδια η μορφή του νομικού corpus, και συγκεκριμένα ο βαθμός τυποποίησης και κανονικοποίησής του, αναμφίβολα εξαρτάται άμεσα από τη σχετική δύναμη των «θεωρητικών» και των «πρακτικών», των καθηγητών και των δικαστών, των εξηγητών και των εμπειρογνομόνων, μέσα στους συσχετισμούς δυνάμεων που χαρακτηρίζουν μια κατάσταση του πεδίου (σε μια δεδομένη στιγμή μέσα σε μια ορισμένη παράδοση) και από την αμοιβαία ικανότητά τους να επιβάλλουν τη δική τους θεώρηση του δικαίου και ερμηνεία. Μπορεί κάποιος να κατανοήσει μ' αυτό τον τρόπο τις διαφορές συστήματος που χωρίζουν τις εθνικές παραδόσεις, και συγκεκριμένα τη σημαντική διαίρεση σε ρωμαϊκογερμανική και αγγλοαμερικανική παράδοση. Στα πλαίσια της γερμανικής και της γαλλικής παράδοσης, το δίκαιο (κυρίως το ιδιωτικό), κατεξοχήν «δίκαιο καθηγητών» (Professorenrecht), συνδεδεμένο με την πρωταρχική θέση που κατέχει η Wissenschaft, η θεωρία (doctrine), σε σχέση με τη διαδικασία και οτιδήποτε αφορά την απόδειξη και την εκτέλεση της απόφασης, επαναμεταφράζει και ενισχύει την εξουσία των ανώτερων δικαστικών, οι οποίοι συνδέονται στενά με τους καθηγητές, πάνω σε δικαστές που, επειδή πέρασαν από το πανεπιστήμιο, είναι περισσότερο επιρρεπείς στην αναγνώριση της νομιμότητας των κατασκευών τους απ' ό,τι οι lawyers, που εκπαιδεύτηκαν κατά κάποιο τρόπο «στην πιάτσα». Αντίθετα, στα πλαίσια της αγγλοαμερικανικής παράδοσης, το δίκαιο είναι νομολογικό δίκαιο (case-law), βασισμένο σχεδόν αποκλειστικά σε αποφάσεις δικαστηρίων και στον κανόνα του (νομολογιακού) προηγούμενου και ασθενώς κωδικοποιημένο: δίνει την πρωταρχική θέση στις διαδικασίες, που απαιτείται να είναι έντιμες (fair trial) και των οποίων ο απόλυτος έλεγχος κατακτιέται με την πρακτική ή με παιδαγωγικές τεχνικές που αποβλέπουν στην πιστότερη απόδοση των επαγγελματικών πρακτικών — για παράδειγμα, με τη μέθοδο των περιπτώσεων που χρησιμοποιείται μέσα σ' αυτές τις πραγματικά επαγγελματικές σχολές που είναι οι νομικές σχολές: το καθεστώς του κανόνα δικαίου, ο οποίος δεν παρουσιάζεται ως θεμελιωμένος σε κάποια ηθική θεωρία ή (σε κάποια) έλλογη επιστήμη και που, επειδή αποβλέπει απλώς στην επίλυση μιας δικαστικής διαφοράς, εσκεμμένα τοποθετείται στο επίπεδο της

περιπτώσιολογίας των ειδικών εφαρμογών, γίνεται κατανοητό όταν γνωρίζει κάποιος ότι στην περίπτωση αυτή ο σημαντικός νομικός είναι ο *δικαστής* που προέρχεται από τις τάξεις των νομικών της πράξης.

Πράγματι, η σχετική δύναμη των διαφόρων ειδών νομικού κεφαλαίου στα πλαίσια των διαφόρων παραδόσεων, πρέπει σίγουρα να συσχετισθεί με τη συνολική θέση του νομικού πεδίου μέσα στο πεδίο της εξουσίας το οποίο, μέσω του σχετικού βάρους που αναλογεί στη «βασίλεια του νόμου» (*the rule of law*) ή στους γραφειοκρατικούς κανονισμούς, θέτει τα δομικά όρια της αποτελεσματικότητας της καθαρά νομικής δράσης. Στην περίπτωση της Γαλλίας, η νομική δράση οριοθετείται σήμερα από την κατοχή που το Κράτος και οι τεχνοκράτες που προήλθαν από την ΕΝΑ (Εθνική Σχολή Διοίκησης) ασκούν πάνω σε ευρείς τομείς της δημόσιας και της ιδιωτικής διοίκησης. Στις ΗΠΑ, αντίθετα, οι *lawyers* που έβγαλαν μεγάλες νομικές σχολές (Harvard, Yale, Chicago, Stanford) μπορούν να κατέχουν θέσεις πέρα από τα όρια του δικαστικού πεδίου, στην πολιτική, στη διοίκηση, στα οικονομικά, στη βιομηχανία. Συνεπάρχονται διαφορές συστήματος συχνά μνημονευμένες από τον Toqueville κι έπειτα, στις κοινωνικές χρήσεις του δικαίου, και ειδικότερα στη θέση που έχει ορισθεί στη νομική προσφυγή μέσα στον κόσμο των δυνατών δράσεων, και συγκεκριμένα όσον αφορά τους διεκδικητικούς αγώνες.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους κατόχους διαφορετικών ειδών νομικού κεφαλαίου, οι οποίοι επενδύουν εντελώς διαφορετικά συμφέροντα και θεωρήσεις του κόσμου στην ειδική ερμηνευτική εργασία τους, δεν αποκλείει τη συμπληρωματικότητα των λειτουργιών και στην πραγματικότητα χρησιμεύει ως βάση σε μια ευφυή μορφή *καταμερισμού της εργασίας συμβολικής εξουσίας* μέσα στην οποία οι αντίπαλοι, που είναι αντικειμενικά συνένοχοι, εξυπηρετούνται αμοιβαία. Ο νομικός κανόνας (*canon*) μοιάζει με απόθεμα αυθεντίας που εγγυάται, σαν μια κεντρική τράπεζα, την αυθεντία των μεμονωμένων νομικών πράξεων. Αυτό εξηγεί την ασθενή κλίση της νομικής έξεως (*habitus*) για τις προφητικές θέσεις και στάσεις και, αντίθετα, τη ρολή που παρατηρείται, κυρίως στους δικαστές, για το ρόλο του *lector*, του ερμηνευτή που καταφεύγει πίσω από την επίφαση το λιγότερο μιας απλής εφαρμογής του νόμου και που όταν επιτελεί νομική δημιουργία τείνει να το αποκρύπτει.¹¹ Όπως ο αμεσότερα δυνατόν ενταγμένος στα πρακτικά προβλήματα της διαχείρισης οικονομολόγος παραμένει ενωμένος, σαν σε μια «μεγάλη αλυσίδα του Είναι», με την έννοια που δίνει ο Lovejoy, με τον καθαρό θεωρητικό που παράγει κάποια μαθηματικά θεωρήματα σχεδόν χωρίς αντικείμενο αναφοράς μέσα στον πραγματικό οικονομικό κόσμο, που διαχωρίζεται όμως από τον καθαρό μαθηματικό εξαιτίας της αναγνώρισης που λιγότερο καθαροί οικονομολόγοι οφείλουν να παραχωρήσουν στις κατασκευές του, έτσι και ο απλός πρωτοβάθμιος δικαστής (ή, για να πάμε μέχρι τους τελευταίους κρίκους, ο αστυνόμος ή ο δεσμοφύλακας) συνδέεται με τον θεωρητικό του καθαρού δικαίου και τον ειδικό του συνταγματικού δικαίου με μια

11. Βλ. *Travaux de l'Association Henri Capitant*, τ. V, έτ. 1949, σ. 74-76, όπου παραπέμπει ο R. David, *Les grands courants du droit contemporain*, Παρίσι, Dalloz, 1973, σ. 124-132.

αλυσίδα νομιμότητας που αποσπά τις πράξεις του από το καθεστώς της αυθαίρετης βίας.¹²

Είναι δύσκολο να μη διαγνώσει κάποιος την αρχή της δυναμικής λειτουργικής συμπληρωματικότητας στη διαρκή σύγκρουση μεταξύ των ανταγωνιστικών αξιώσεων για το μονοπώλιο της νόμιμης άσκησης της νομικής αρμοδιότητας: οι νομικοί και οι άλλοι θεωρητικοί του δικαίου τείνουν να παρσύρουν το δίκαιο στην κατεύθυνση της καθαρής θεωρίας, δηλαδή αυτή της οργάνωσής του σε αυτόνομο και άυταρκες σύστημα και της κάθαρσής του, μέσω ενός διαλογισμού βασισμένου σε αιτιήσεις συνοχής και δικαιοσύνης από όλες τις αβεβαιότητες και τα κενά που συνδέονται με την πρακτική γένεσή του· οι κοινοί δικαστές και οι άλλοι άνθρωποι της πράξης, περισσότερο προσεκτικοί στις εφαρμογές που μπορούν να του γίνουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις, το προσανατολίζουν προς ένα είδος περιπτωσιολογίας των συγκεκριμένων καταστάσεων, και αντιπαραβάλλουν στις θεωρητικές πραγματείες του καθαρού δικαίου εργαλεία εργασίας προσαρμοσμένα στις απαιτήσεις και στην *επείγουσα αμεσότητα* της πρακτικής όπως τα ευρετήρια νομολογίας, τα υποδείγματα πράξεων, τα νομικά λεξικά (και αύριο οι τράπεζες πληροφοριών).¹³ Είναι φανερό πως, μέσα από την πρακτική τους, που τους φέρνει αντιμέτωπους με τη διαχείριση των συγκρούσεων και με μια ζήτηση νομικών υπηρεσιών που συνεχώς ανανεώνεται, οι δικαστικοί τείνουν να εξασφαλίσουν τη λειτουργία της προσαρμογής στην πραγματικότητα μέσα σ' ένα σύστημα το οποίο, έρμαιο των μόνων καθηγών, θα κινδύνευε να κλειστεί στην ακαμψία μιας ορθολογικής αυστηρότητας: μέσα από μια περισσότερο ή λιγότερο μεγάλη ελευθερία εκτίμησης που τους παρέχεται στην εφαρμογή των κανόνων (*règles*), εισάγουν τους απαραίτητους για την επιβίωση του συστήματος νεοτερισμούς τους οποίους οι θεωρητικοί θα πρέπει να ενσωματώσουν στο σύστημα. Από την πλευρά τους, μέσω της εργασίας εκλογίκευσης και τυποποίησης στην οποία υποβάλλουν το σώμα των κανόνων (*règles*), οι νομικοί αντιπροσωπεύουν τη λειτουργία της αφομοίωσης, ικανής να εξασφαλίσει τη συνοχή και τη σταθερότητα μέσα στο χρόνο ενός συστηματικού συνόλου αρχών και κανόνων (*règles*) μη αναγώγιμου στην αντιφατική

12. Θα μπορούσε να συναντήσει κάποιος μια αλυσίδα όμοιας μορφής ανάμεσα στους θεωρητικούς και τους «εμπειρικούς» στο εσωτερικό των πολιτικών μηχανισμών, ή τουλάχιστον αυτών που κατά παράδοση επικαλούνται μια οικονομική και πολιτική θεωρία.

13. Ωραιο παράδειγμα της νομικής εργασίας κωδικοποίησης που παράγει νομικό υλικό από δικαστικό υλικό είναι η έκδοση των αποφάσεων του Αναρετικού Δικαστηρίου (Cour de Cassation) και η διαδικασία επιλογής, κανονικοποίησης και διάδοσης η οποία από ένα σύνολο αποφάσεων επιλεγμένων από τους Προέδρους του τμήματος με κριτήριο το «νομικό ενδιαφέρον» τους, παράγει ένα σύστημα εκλογικευμένων και τυποποιημένων κανόνων (*règles*). (Βλ. E. Servenin, «Une production communautaire de la jurisprudence: l'édition juridique des arrêts», *Annales de Vaucresson*, 23, 2e sem. 1985, σ. 73-89).

κάποιες φορές, πολύπλοκη και, μακροπρόθεσμα, μη ελέγξιμη σειρά διαδοχικών νομολογιακών πράξεων· και, ταυτόχρονα, προσφέρουν στους δικαστές οι οποίοι τείνουν πάντοτε, εξαιτίας της θέσης και των διαθέσεών τους, να αποχρυσούνται στη μόνη τους νομική αίσθηση (*sens juridique*), το μέσο να αποχωρίσουν τις αποφάσεις τους από την καταφανή αυθαιρεσία μιας *Kadju-stiz*. Στους νομικούς, τουλάχιστον στα πλαίσια της ονομαζόμενης ρωμαίκο-γερμανικής παράδοσης, ανήκει το έργο, όχι της περιγραφής των υπάρχουσών πρακτικών ή των προϋποθέσεων της εφαρμογής των κανόνων (*règles*) που έχουν ανακηρυχθεί σύννομοι, αλλά της *διαμόρφωσης* των αρχών και των κανόνων (*règles*) που έχουν ενταχθεί σ' αυτές τις πρακτικές μέσω της κατασκευής ενός συστηματικού σώματος κανόνων βασισμένου σε έλλογες αρχές και προορισμένου να βρει καθολική εφαρμογή. Επειδή μετέχουν συγχρόως στον θεολογικό τρόπο σκέψης, ως προς το ότι αναζητούν την αποκάλυψη του δικαίου (*juste*) μέσα στη γραφή του νόμου, και στον λογικό τρόπο σκέψης, ως προς το ότι αξιολογούν την εφαρμογή της παραγωγικής μεθόδου για να παραγάγουν τις εφαρμογές του νόμου στην ειδική περίπτωση, εννοούν να θεμελιώσουν μια «νομολογική επιστήμη» η οποία θα εκφωνούσε το δέον με επιστημονικό τρόπο· σαν να ήθελαν να συνενώσουν τα δύο αποχωρισμένα νοήματα της ιδέας του «φυσικού νόμου», εφαρμόζουν μια εξήγηση (*exégèse*) που αποβλέπει στην εκλογίκευση του θετικού δικαίου μέσω μιας εργασίας λογικού ελέγχου απαραίτητης για να εξασφαλισθεί η συνοχή του νομικού *corpus* και επίσης για να παραχθούν από τα κείμενα και τους συνδυασμούς τους απρόβλεπτες συνέπειες και να συμπληρωθούν μ' αυτό τον τρόπο τα περίφημα «κενά» του δικαίου.

Εάν καταφανώς πρέπει ν' αποφύγει κάποιος να υποτιμήσει την ιστορική αποτελεσματικότητα αυτής της εργασίας κωδικοποίησης η οποία, ενσωματούμενη στο αντικείμενό της, γίνεται ένας από τους κύριους παράγοντες του μετασχηματισμού του, δεν πρέπει ωστόσο να παγιδευτεί από την ενθουσιώδη παρουσίαση της νομικής δραστηριότητας που προτείνουν οι εγχώριοι θεωρητικοί — όπως ο *Motulsky*, που προσπαθεί να δείξει ότι η «νομική επιστήμη» ορίζεται από μια δική της και καθαρά παραγωγική μέθοδο επεξεργασίας των δεδομένων, τον «νομικό συλλογισμό», που επιτρέπει την υπαγωγή της συγκεκριμένης περίπτωσης σε κάποιον γενικό κανόνα (*règle*).¹⁴ Για ό-

14. H. *Motulsky*, *Principes d'une réalisation méthodique du droit privé, La théorie des éléments générateurs de droits subjectifs*, Thèse, Παρίσι, Sirey, 1948, ιδιαίτερα σ. 47-48.

Όπως εκείνοι οι επιστημολόγοι που παρουσιάζουν ως πραγματική πρακτική του ερευνητή μια ανακατασκευή *ex post* της επιστημονικής μεθόδου όπως θά 'πρεπε να ήταν, ο *Motulsky* ανακατασκευάζει αυτό που θά 'ταν (ή θά 'πρεπε να ήταν) η προσήκουσα «μέθοδος πραγμάτωσης» του δικαίου, εισάγοντας τη διάκριση ανάμεσα σε μια φάση ανεύρεσης του «δυνατού κανόνα» η οποία είναι ένα είδος μεθοδικής εξερεύνησης του κόσμου των κανόνων δικαίου (*règles*

ποιον δεν συμμετέχει στην άμεση αποδοχή των προϋποθέσεων που έχουν εγγραφεί στο ίδιο το θεμέλιο της λειτουργίας του πεδίου, η οποία είναι συνεπακόλουθο του γεγονότος ότι ανήκει κάποιος στο πεδίο (*illusio*), είναι δύσκολο να πιστέψει ότι οι καθαρότερες κατασκευές του νομικού, για να μη μιλήσουμε για τις νομολογιακές πράξεις του κοινού δικαστή, υπακούουν στην απαγωγιστική λογική που είναι το «πνευματικό καύχημα» των επαγγελματιών νομικών. Όπως καλά έχουν δείξει οι «ρεαλιστές», είναι απολύτως μάταιο να προσπαθεί κάποιος να εξαγάγει μια νομική μεθοδολογία απόλυτα έλλογη: η αναγκαία εφαρμογή ενός κανόνα (*règle*) δικαίου σε μια ειδική περίπτωση είναι στην πραγματικότητα μια σύγκρουση ανταγωνιστικών δικαιωμάτων μεταξύ των οποίων θα πρέπει να διαλέξει το Δικαστήριο· ο «κανόνας» (*règle*) που έχει εξαχθεί από μια προηγούμενη περίπτωση δεν μπορεί ποτέ να εφαρμοσθεί αυτούσιος σε μια νέα περίπτωση, επειδή δεν υπάρχουν ποτέ δύο απόλυτως όμοιες περιπτώσεις και ο δικαστής πρέπει να προσδιορίσει εάν ο κανόνας που εφαρμόστηκε στην πρώτη περίπτωση μπορεί ή όχι να διευρυνθεί ώστε να περιλάβει και τη νέα περίπτωση.¹⁵ Με συντομία, ο δικαστής απέχει πολύ από το να είναι πάντοτε ένας απλός εκτελεστής που θα παρήγαγε από το νόμο τα άμεσα εφαρμόσιμα στην ειδική περίπτωση συμπεράσματα· διαθέτει αντίθετα ένα μέρος αυτονομίας που αποτελεί αναμφισβήτητα το καλύτερο μέτρο της θέσης του μέσα στη δομή της κατανομής του ειδικού κεφαλαίου νομικής αυθεντίας.¹⁶ οι αποφάσεις του, που εμπνέονται από μια λογική και

de droit), και μια φάση εφαρμογής που περιέχει τη μετάβαση στον κανόνα που εφαρμόζεται ευθέως στην υπό εξέταση περίπτωση.

15. F. Cohen, «Transcendental Nonsense and the Functional Approach», *Columbia Law Review*, τ. 35, 1935, σ. 808-819.

16. Η ελευθερία που επιτρέπεται στην ερμηνεία, παραλλάσσει σημαντικά όταν μεταφέρεται κάποιος από το Ανααιρετικό Δικαστήριο (*Cour de Cassation*) (που μπορεί να ακυρώσει τη «δύναμη του νόμου», για παράδειγμα όταν προτείνει μια αυστηρή ερμηνεία του, όπως έγινε στην περίπτωση του νόμου της 5ης Απριλίου 1910, που ρυθμίζει τις «εργατικές και αγροτικές συντάξεις»), στους δικαστές των πρωτοβαθμίων δικαστηρίων, που η σχολική τους μόρφωση και η επαγγελματική τους «παραμόρφωση» παρακινούν να απεμπολήσουν την ελευθερία ερμηνείας που έχουν θεωρητικά και να εφαρμόζουν κωδικοποιημένες ερμηνείες σε κωδικοποιημένες καταστάσεις (αιτιολογικό του νόμου, θεωρία και σχόλια νομικών, καθηγητών ή ειδημόνων δικαστών, και αποφάσεις του Ανααιρετικού Δικαστηρίου [*Cour de Cassation*]). Μπορεί κάποιος να δανεισθεί από τις παρατηρήσεις του *Remi Lenoir* το παράδειγμα εκείνου του δικαστηρίου μιας λαϊκής συνοικίας του Παρισιού όπου, κάθε Παρασκευή πρωί, η συνεδρίαση είναι ειδικά αφιερωμένη σ' ένα σύνολο διαφορών, αμετάβλητο, που αφορά τη χρήση συμβολαίων πώλησης ή μίσθωσης, που διασημαίνεται με το όνομα μιας επιχείρησης μισθώσεων και πωλήσεων με πίστωση οικιακών σσκευών και τηλεοράσεων: οι αποφάσεις, απολύτως προκαθορισμένες, είναι ταχύτερες, οι δικηγόροι, όταν υπάρχουν (πράγμα σπάνιο), δεν παίρνουν καν το λόγο. (Εάν η παρούσα δικηγόρου εμφανίζεται χρήσιμη, αποδεικνύοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι υπάρχει ακόμα και σ' αυτό το επίπεδο μια δυνατότητα ερμηνείας, τούτο ασφαλώς συμβαίνει επειδή γίνεται αντιληπτή ως εκδήλωση σεβασμού προς το δικαστή και το θεσμό, και σαν τέτοια αξίζει κάποια προσοχή – ο νόμος δεν εφαρμόζεται σε όλη την αυστηρότητά του· επι-

από αξίες συγγενείς με εκείνες που διαπνέουν τα κείμενα που υπόκεινται στην ερμηνεία τους, έχουν μια πραγματική *εφευρηματική* λειτουργία. Αν και η ύπαρξη γραπτών κανόνων τείνει αναμφίβολα να μειώσει τη μεταβλητότητα των συμπεριφορών, ισχύει εντούτοις ότι οι συμπεριφορές των νομικών φορέων μπορούν να αναφέρονται και να συμμορφώνονται με περισσότερη ή μικρότερη αυστηρότητα στις απαιτήσεις του νόμου, και ότι μέσα στις δικαστικές αποφάσεις (καθώς και στο σύνολο των προηγούμενων πράξεων, όπως οι αστυνομικές αποφάσεις σχετικά με τη σύλληψη) παραμένει πάντοτε ένα μέρος αυθαιρεσίας που μπορεί να καταλογισθεί σε οργανωτικές μεταβλητές, όπως η σύνθεση της αποφασίζουσας ομάδας ή οι ιδιότητες των δωσιδικούντων (*justiciables*).

Η ερμηνεία επιτελεί την *ιστορικοποίηση του κανόνα* (*norme*), προσαρμόζοντας τις πηγές σε νέες περιστάσεις, ανακαλύπτοντας σ' αυτές καινούργιες δυνατότητες, παραμερίζοντας ό,τι είναι ξεπερασμένο ή άκυρο. Δεδομένης της ασυνήθιστης ελαστικότητας των κειμένων που αγγίζει μερικές φορές τα όρια του ακαθόριστου και του διαφορούμενου, το ερμηνευτικό εγχείρημα της *declaratio* διαθέτει απεριόριστη ελευθερία. Σίγουρα δεν αποτελεί σπάνιο φαινόμενο το δίκαιο, πειθήνιο, προσαρμοστικό, ελαστικό, πολύμορφο εργαλείο να επιστρατεύεται στην πραγματικότητα για να εκλογικεύσει *ex post* αποφάσεις στις οποίες δίχλο δεν συνέβαλε. Οι νομικοί και οι δικαστές διαθέτουν όλοι, αν και σε πολύ διαφορετικό βαθμό, την εξουσία να εκμεταλλεύονται την πολυσημία ή την αμφιβολολογία των νομικών διατυπώσεων, καταφεύγοντας είτε στην *restrictio*, απαραίτητο μέσο για να μην εφαρμοστεί ένας νόμος ενάντια στην κατά γράμμα ερμηνεία του, είτε στην *extensio*, μέσο που επιτρέπει την εφαρμογή ενός νόμου ενάντια στην κατά γράμμα ερμηνεία του, είτε ακόμη σε όλες τις τεχνικές που, όπως η αναλογία, η διάκριση γράμματος και πνεύματος, κτλ., τείνουν να επωφεληθούν τα μέγιστα από την ελαστικότητα του νόμου, ακόμη κι από τις αντιφάσεις, τα διαφορούμενα σημεία του ή τα κενά του.¹⁷ Στην πραγματικότητα, η ερμηνεία του νόμου δεν είναι ποτέ η

σης, επειδή αποτελεί μια ένδειξη για τη σημασία που αποδόθηκε στην απόφαση και για τον κίνδυνο έφεσης).

17. Ο Mario Sbriccoli προτείνει μια απογραφή των κωδικοποιημένων μέσων που επέτρεπαν στους νομικούς (δικηγόρους, δικαστικούς εμπειρογνώμονες, πολιτικούς συμβούλους, κτλ.) των μικρών ιταλικών κοινοτήτων του Μεσαίωνα να «χειραγωγούν» το νομικό *corpus*: για παράδειγμα, η *declaratio* μπορεί να βασισθεί στον τίτλο, την ύλη του κανόνα (*norme*), τη χρήση και την τρέχουσα σημασία των όρων, την ετυμολογία τους, εργαλεία που με τη σειρά τους υποδιαιρούνται, και μπορεί να παίξει με τις αντιφάσεις ανάμεσα στον τίτλο και το κείμενο, εκκινώντας από το ένα για να κατανοήσει το άλλο ή το αντίστροφο. (Βλ. M. Sbriccoli, *L'interpretazione dello statuto Contributo allo Studio della funzione dei giuristi nell'età comunale*, Μιλάνο, A. Giuffrè, 1969, και «Politique et interprétation juridiques dans les villes italiennes du Moyen Age», *Archives de philosophie du droit*, XVII, 1972, σ. 99-113).

μοναχική πράξη κάποιου δικαστικού που προσπαθεί να θεμελιώσει σε νομικό λόγο (*raison*) μια απόφαση περισσότερο ή λιγότερο ξένη, τουλάχιστον στη γένεσή της, προς το λόγο και το δίκαιο, ο οποίος θα ενεργούσε ως ερμηνευτής που μεριμνά για την παραγωγή μιας πιστής στον κανόνα εφαρμογής, όπως πιστεύει ο Gadamer, ή ως λογικός προσκολλημένος στην απαγωγική αυστηρότητα της δικής του «μεθόδου πραγμάτωσης», όπως θα το επιθυμούσε ο Motulsky: το πρακτικό περιεχόμενο του νόμου που αναφάινεται στην απόφαση είναι η απόληξη μιας συμβολικής πάλης ανάμεσα σε επαγγελματίες στους οποίους έχουν δοθεί άνισες τεχνικές και κοινωνικές αρμοδιότητες, άρα άνισα ικανούς να κινητοποιήσουν τους διαθέσιμους νομικούς πόρους μέσω της διερεύνησης και της εκμετάλλευσης των «δυνατών κανόνων» και να τους χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά, δηλαδή ως συμβολικά όπλα, ώστε να θριαμβεύσει η υπόθεσή τους· η νομική επίδραση (*effet juridique*) του κανόνα (*règle*), δηλαδή η πραγματική του *σημασία*, καθορίζεται μέσα στον ειδικό συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στους επαγγελματίες, για τον οποίο μπορεί κάποιος να υποθέσει ότι τείνει να αντιστοιχεί (τηρουμένων των αναλογιών— από την άποψη της αξίας σε καθαρή επιείκεια των σχετικών υποθέσεων) με το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στους αντίστοιχους δωσιδικούντες (*justiciables*).

Η εργασία της εκλογίκευσης, επιτρέποντας σε μια δικαστική απόφαση—που αναμφίβολα οφείλει περισσότερα στις ηθικές διαθέσεις των φορέων απ' ό,τι στους καθαρούς κανόνες (*normes*) του δικαίου— να προαχθεί σε *απόφαση* (*verdict*), της προσδίδει τη *συμβολική αποτελεσματικότητα* που ασκεί κάθε δράση όταν, αφού παραγνωρισθεί η αυθαιρεσία της, αναγνωρίζεται ως νόμιμη. Η αρχή αυτής της αποτελεσματικότητας έγκειται, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, στο γεγονός ότι, εκτός εξαιρετικής εγρήγορσης, η εντύπωση λογικής αναγκαιότητας που υποβάλλει η μορφή τείνει να μεταδοθεί στο περιεχόμενο. Ο έλλογος ή εκλογικεύων φορμαλισμός του έλλογου δικαίου που υπάρχει η τάση ν' αντιδιαστέλλεται, μαζί με τον Weber, με τον μαγικό φορμαλισμό των τελετουργικών και των αρχαϊκών διαδικασιών απόφασης (όπως ο ατομικός ή ο συλλογικός όρκος), μετέχει στη συμβολική αποτελεσματικότητα του περισσότερο έλλογου δικαίου.¹⁸ Επίσης, το τελετουργικό που προορίζεται να εξάρει την αυθεντία της πράξης της ερμηνείας—ανάγνωση κειμένων, ανάλυση και διακήρυξη των πορισμάτων, κτλ.— στο οποίο από την εποχή του Pascal προσκολλάται η ανάλυση, απλώς συνοδεύει όλη τη συλλογική εργασία εξιδανίκευσης που είναι προορισμένη να διαβεβαιώσει ότι η απόφαση εκ-

18. P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire*, Παρίσι, Fayard, 1982, για την επίδραση διαμόρφωσης σ. 20-21· και για την επίδραση θέσπισης (*effet d'institution*), σ. 125 κ.ε.

φράζει τη *voluntas legis* (ή *legislatoris*) κι όχι τη θεώρηση του κόσμου που έχει ο δικαστής.

Η ΘΕΣΠΙΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΟΥ

Η θέσπιση ενός «δικαστικού χώρου» εμπλέκει στην πραγματικότητα την επιβολή ενός συνόρου ανάμεσα σ' αυτούς που είναι προετοιμασμένοι να μπουν στο παιχνίδι κι αυτούς που όταν έχουν ήδη ριχθεί μέσα του, στην πραγματικότητα παραμένουν αποκλεισμένοι από αυτό, ελλείψει της ικανότητας να τελέσουν τη μετατροπή όλου του νοητικού χώρου —και κυρίως όλης της γλωσσικής στάσης— που προϋποθέτει η είσοδος σ' αυτό τον κοινωνικό χώρο: Η σύσταση μιας καθαρά νομικής αρμοδιότητας που συνίσταται στον απόλυτο έλεγχο μιας λόγιας γνώσης συχνά αντινομικής προς τις απλές συστάσεις του κοινού νου (*sens commun*), επιφέρει τον υποβιβασμό της αίσθησης της επιείκειας (*sens de l'équité*) των μη ειδικών και την ανάκληση της αυθόρμητης κατασκευής των δεδομένων, της δικής τους «θεώρησης της υπόθεσης». Η διάσταση ανάμεσα στην κοινή θεώρηση του *δωσιδικούντος* (*justiciable*), δηλαδή του πελάτη, και στη λόγια θεώρηση του ειδικού, δικαστή, δικηγόρου, νομικού συμβούλου, κτλ. δεν είναι διόλου τυχαία· συγκροτεί ένα συσχετισμό δυνάμεων που θεμελιώνει δύο διαφορετικά συστήματα προϋποθέσεων, εκφραστικών προθέσεων, με δυο λόγια, δύο θεωρήσεις του κόσμου. Αυτή η διάσταση, που είναι το θεμέλιο μιας αποστέρησης, είναι το αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, μέσω της ίδιας της δομής του πεδίου και του συστήματος των αρχών θεώρησης και διαίρεσης που είναι εγγεγραμμένο στον θεμελιώδη του νόμο, στη *συγκρότησή* του επιβάλλεται ένα σύστημα απαιτήσεων που καρδιά του είναι η υιοθέτηση μιας σφαιρικής στάσης, ορατής ειδικότερα στο γλωσσικό επίπεδο.

Αν και συμφωνούν για να διαπιστώσουν ότι, όπως κάθε λόγια γλώσσα (η φιλοσοφική γλώσσα, για παράδειγμα), η νομική γλώσσα συνίσταται σε μια ειδική χρήση της κοινής γλώσσας, οι αναλυτές δυσκολεύονται πολύ να ανακαλύψουν την πραγματική αρχή που διέπει αυτή τη «μείξη εξάρτησης και ανεξαρτησίας».¹⁹ Δεν μπορεί πράγματι να αρκестεί κάποιος στην επίκληση της επίδρασης των συμφραζομένων ή του «δικτύου» με το νόημα που του δίνει ο Wittgenstein, η οποία αποσπά τις λέξεις και τις κοινές εκφράσεις από το

19. Ph. Vissert Hooft, «La philosophie du langage ordinaire et le droit», *Archives de Philosophie du droit*, XVII, 1972, σ. 261-284.

κοινό νόημά τους. Η ουσιαστική μεταβολή που θίγει το σύνολο των γλωσσικών χαρακτηριστικών συνδέεται με την υιοθέτηση μιας σφαιρικής στάσης η οποία δεν είναι παρά η ενσωματωμένη μορφή του συστήματος των αρχών θεώρησης και διαίρεσης που συγκροτεί ένα πεδίο που χαρακτηρίζεται το ίδιο από την ανεξαρτησία μέσα στην και διαμέσου της εξάρτησης. Ο Austin απορούσε γιατί κανείς δεν αναρωτήθηκε σοβαρά για ποιο λόγο «ονομάζουμε διαφορετικά πράγματα με το ίδιο όνομα» και για ποιο λόγο, θα μπορούσε κάποιος να προσθέσει, δεν υπάρχει σοβαρή αντίρρηση να γίνει αυτό. Η νομική γλώσσα μπορεί να επιτρέψει στον εαυτό της να χρησιμοποιεί μια λέξη για να κατονομάζει πράγματα εντελώς διαφορετικά από αυτά που καταδείχνει στην κοινή της χρήση, επειδή οι δύο χρήσεις είναι συνδεδεμένες με δύο γλωσσικές στάσεις τόσο ριζικά αποκλειστικές όσο η αντιληπτική συνείδηση και η φανταστική συνείδηση κατά τη φαινομενολογία, έτσι ώστε η «μονομική σύγκρουση» (ή παρανόηση) που προκύπτει από τη συνάντηση μέσα στον ίδιο χώρο των δύο σημαινομένων είναι ολωσδιόλου απίθανη. Η αιτία (principe) της διάστασης ανάμεσα στα δύο σημαινόμενα που αναζητούμε συνήθως στην επίδραση των συμφραζομένων δεν είναι τίποτε άλλο από τον δυασμό των νοητικών χώρων, που είναι αλληλέγγυοι των κοινωνικών χώρων που τους στηρίζουν. Αυτή η δυσαρμονία *στάσεως* είναι το *δομικό θεμέλιο* όλων των παρανοήσεων που μπορούν να παραχθούν ανάμεσα στους χρήστες κάποιου λόγιου κώδικα (γιατρούς, δικαστές, κτλ.) και στους απλούς αμύητους τόσο στο συντακτικό όσο και στο λεξικολογικό επίπεδο· από αυτές, ενδεικτικότερες είναι εκείνες που επέρχονται όταν οι λέξεις της κοινής γλώσσας έχουν με τη λόγια χρήση τους αποστραφεί από την κοινή τους σημασία και λειτουργούν για τον αμύητο σαν «δήθεν φίλοι».²⁰

Η δικαστική κατάσταση λειτουργεί ως *ουδέτερος χώρος* που επιτελεί μια πραγματική *ουδετέρωση* των διακυβευμάτων μέσω της αποκοπής από την πραγματικότητα και της αποστασιοποίησης τις οποίες εμπλέκει ο μετασηματισμός της μετωπικής σύγκρουσης των ενδιαφερομένων σε διάλογο μεσαζόντων. Οι ειδικευμένοι φορείς, ως αδιάφοροι τρίτοι ως προς αυτό που διακυβεύεται (το οποίο δεν σημαίνει ανιδιοτελείς), και προετοιμασμένοι για να συλλαμβάνουν την κατ'επικαιρότητα αναφερόμενοι σε αρχαία κείμενα και σε βεβαιωμένα (νομολογιακά) προηγούμενα, εισάγουν χωρίς καν να το θέλουν ή να το γνωρίζουν μια ουδετερωτική απόσταση που, στην περίπτωση τουλάχιστον των δικαστών, αποτελεί ένα είδος επιταγής του λειτουργήματος και που βρίσκεται εγγεγραμμένη στο βαθύτερο σημείο των έξεων (habitus): οι συγχρόνως ασκητικές και αριστοκρατικές διαθέσεις που είναι η ενσωματω-

20. Τέτοια περίπτωση είναι αυτή της λέξης αιτία που δεν έχει διόλου στην κοινή της χρήση το νόημα που της δίνει το δίκαιο (βλ. Ph. Vissert Hoft, *ό.π.*).

μένη πραγμάτωση της υποχρέωσης ουδετερότητας (*devoir de réserve*) υπενθυμίζονται και ενισχύονται συνεχώς από την ομάδα των ομοίων, που σπεύδει πάντα να καταδικάσει και να λογοκρίνει όσους θα εξετίθεντο πολύ ανοιχτά με κάποια ανάμιξη σε υποθέσεις χρημάτων ή σε πολιτικά ζητήματα. Με συντομία, ο μετασχηματισμός των ανεπιλύτων συγκρούσεων συμφερόντων σε διεπόμενη από κανόνες ανταλλαγή έλλογων επιχειρημάτων μεταξύ ίσων υποκειμένων είναι εγγεγραμμένος στην ίδια την ύπαρξη ενός ειδικευμένου προσωπικού, ανεξάρτητου ως προς τις συγκρουόμενες κοινωνικές ομάδες και επιφορτισμένου να οργανώσει σύμφωνα με κωδικοποιημένους τύπους τη *δημόσια εκδήλωση* των κοινωνικών συγκρούσεων και να τους δώσει λύσεις κοινωνικά αναγνωρισμένες ως αμερόληπτες επειδή έχουν καθορισθεί σύμφωνα με τους τυπικούς και με λογική συνοχή κανόνες μιας θεωρίας (*doctrine*) που θεωρείται ανεξάρτητη από τους άμεσους ανταγωνισμούς.²¹ Με αυτή την έννοια, η εγχώρια παράσταση, που περιγράφει το δικαστήριο ως χώρο αποκομμένο και οριοθετημένο, όπου η σύγκρουση μετατρέπεται σε διάλογο μεταξύ ειδικών, και τη δίκη ως διατεταγμένη πρόοδο προς την αλήθεια,²² είναι μια καλή υπενθύμιση μιας από τις διαστάσεις της συμβολικής επίδρασης (*effet symbolique*) της νομικής πράξης ως ελεύθερης και έλλογης ενεργοποίησης ενός καθολικής ισχύος και επιστημονικά θεμελιωμένου κανόνα (*norme*).²³ Η δικαστική απόφαση, πολιτικός συμβιβασμός ανάμεσα σε ασυμβίβαστες απαιτήσεις, ο οποίος παρουσιάζεται ως λογική σύνθεση ανταγωνιζόμενων θέσεων, συμπυκνώνει όλο τον διαφορούμενο χαρακτήρα του νομικού πεδίου. Οφείλει την ειδική του αποτελεσματικότητα στο γεγονός ότι μετέχει συγχρόνως στη λογική του πολιτικού πεδίου που οργανώνεται γύρω από την αντιδιαστολή ανάμεσα σε φίλους ή συμμάχους και εχθρούς και τείνει να αποκλείσει τη διαιτητική παρέμβαση κάποιου τρίτου, και στη λογική του επιστημονικού πεδίου που, όταν έχει φτάσει σ' έναν υψηλό βαθμό αυτονομίας, τείνει να προσδώσει πρακτική προτεραιότητα στην αντιδιαστολή ανάμεσα σε

21. Η έννομη προσφυγή εμπλέκει, σε πολλές περιπτώσεις, την αναγνώριση ενός ορισμού των μορφών διεκδίκησης ή πάλης που ευνοεί τους ατομικούς (και έννομους) αγώνες εις βάρος άλλων μορφών πάλης.

22. «Με αυτόν τον τρόπο, το δίκαιο γεννιέται μέσα από τη δίκη, που είναι διεπόμενος από κανόνες διάλογος, του οποίου μέθοδος είναι η διαλεκτική» (M. Villey, *Philosophie du droit*, II, Παρίσι, Dalloz, 1979, σ. 53).

23. Τα πάντα μέσα στις αναπαραστάσεις της νομικής πρακτικής (συλλαμβανομένης ως έλλογης απόφασης ή ως εφαρμογή δι' απαγωγής από έναν κανόνα [*règle*] δικαίου) και στην ίδια τη νομική θεωρία που τείνει να συλλαμβάνει τον κοινωνικό κόσμο ως απλό άθροισμα συντελεσμένων από έλλογα, ίσα και ελεύθερα *υποκείμενα δικαίου* δράσεων, προδιέβηταν τους νομικούς, γοητευμένους άλλοτε από τον Kant ή τον Gadamer, να αναζητήσουν στη Rational Action Theory τα εργαλεία ενός *aggiornamento* των παραδοσιακών τρόπων δικαιολόγησης του δικαίου. (Αιώνια ανανέωση των τεχνικών διαιώνισης...).

αληθές και σε ψευδές, προσδίδοντας εκ των πραγμάτων μια διαιτητική εξουσία στον ανταγωνισμό μεταξύ ομοίων.²⁴

Το δικαστικό πεδίο είναι ο οργανωμένος κοινωνικός χώρος μέσα στον οποίο και μέσω του οποίου τελείται η μετουσίωση μιας άμεσης σύγκρουσης μεταξύ άμεσα ενδιαφερόμενων μερών σε διεπόμενη από νομικούς κανόνες διαμάχη μεταξύ επαγγελματιών που ενεργούν με πληρεξουσιότητα και που κοινό τους σημείο είναι το ότι γνωρίζουν και αναγνωρίζουν τον κανόνα του νομικού παιχνιδιού, δηλαδή τους γραπτούς και τους άγραφους νόμους του πεδίου· ακόμα κι αν επρόκειτο για εκείνους τους νόμους που πρέπει κανείς να γνωρίζει, για να θριαμβεύσει ενάντια στο γράμμα του νόμου (στον Κάφκα ο δικηγόρος είναι όσο κι ο δικαστής ανησυχητικός). Στον ορισμό που πολύ συχνά έχει προταθεί, από τον Αριστοτέλη ως τον Κοζένη, τον νομικού ως «μεσάζοντα τρίτου», το ουσιώδες στοιχείο είναι η ιδέα της *μεσολάβησης* (κι όχι της διαιτησίας) και αυτό το οποίο εμπλέκει, δηλαδή η απώλεια της σχέσης άμεσης και ευθείας οικειοποίησης της προσωπικής υπόθεσης: μπροστά στους διαδικούς υψώνεται μια υπερβατική εξουσία μη αναγώγιμη στη μετωπική σύγκρουση των ιδιωτικών θεωρήσεων του κόσμου, που δεν είναι τίποτε άλλο από τη δομή και τη λειτουργία του κοινωνικά θεσπισμένου χώρου αυτής της σύγκρουσης.

Επειδή εμπλέκει τη σιωπηρή αποδοχή του θεμελιώδη νόμου του νομικού πεδίου, συγκροτητική ταυτολογία που στοχεύει στη διευθέτηση των συγκρούσεων μέσα σ' αυτό το χώρο με αποκλειστικά νομικό τρόπο, δηλαδή σύμφωνα με τους κανόνες (*règles*) και τις συμβάσεις του νομικού πεδίου, η είσοδος στον νομικό κόσμο συνοδεύεται από έναν πλήρη επανορισμό της κοινής εμπειρίας και της ίδιας της κατάστασης που αποτελεί το διακύβευμα της δικαστικής διαφοράς. Η συγκρότηση του νομικού πεδίου είναι μια αρχή που συγκροτεί την πραγματικότητα (αυτό ισχύει για κάθε πεδίο). Η είσοδος στο παιχνίδι, το να αποδεχθεί κάποιος να παίξει το παιχνίδι, να αποθέσει τις προσδοκίες του για διευθέτηση της σύγκρουσης στο δίκαιο, σημαίνει ότι δέχεται σιωπηρά να υιοθετήσει έναν τρόπο έκφρασης και συζήτησης που εμπλέκει την απάρνηση της φυσικής βίας και των στοιχειωδών μορφών της συμβολικής βίας, όπως είναι η εξύβριση. Σημαίνει επίσης, και κατά κύριο λόγο, ότι αναγνωρίζει τις ειδικές απαιτήσεις της νομικής κατασκευής του αντικειμένου: δεδομένου ότι τα νομικά γεγονότα είναι προϊόν της νομικής κατασκευής (κι όχι το αντίστροφο), απαιτείται μια πραγματική επαναμετάφρα-

24. Η φιλοσοφική παράδοση (και ειδικότερα ο Αριστοτέλης στα *Τοπικά*) αναφέρει με σχεδόν ρητό τρόπο τη συγκρότηση του κοινωνικού πεδίου που είναι η αρχή της συγκρότησης της προφορικής ανταλλαγής ως *ευριστικής συζήτησης* ρητά προανατολισμένης, σε αντίθεση με την εριστική διαμάχη, στη ζήτηση προτάσεων με παγκόσμια ισχύ.

ση όλων των όψεων της «υπόθεσης» για να *ponere causam*, όπως έλεγαν οι Ρωμαίοι, για να συγκροτηθεί το αντικείμενο της αμφισβήτησης ως *υπόθεση* (cause), δηλαδή ως νομικό πρόβλημα κατάλληλο να γίνει το αντικείμενο διαμαχών που διέπονται από νομικούς κανόνες, και για να διατηρηθεί ό,τι από την άποψη μιας αρχής νομικής ευστοχίας αξίζει να προταχθεί και μόνο αυτό, ό,τι μπορεί να έχει αξία γεγονότος, ευνοϊκού ή μη ευνοϊκού επιχειρήματος, κτλ.

Μεταξύ των απαιτήσεων που βρίσκονται άδηλα εγγεγραμμένες στο συμβόλαιο που καθορίζει την είσοδο στο δικαστικό πεδίο, μπορεί κάποιος ν' αναφέρει μαζί με τον Austin, τρεις: πρώτον, το γεγονός ότι πρέπει να καταλήξει κάποιος σε μια απόφαση, και αυτή να είναι «σχετικά άσπρη ή μαύρη, ένοχος ή αθώος, υπέρ του ενάγοντος ή υπέρ του εναγομένου»· δεύτερον, το γεγονός ότι η κατηγορία και οι αγορεύσεις πρέπει να ταξινομηθούν μέσα σε κάποια από τις αναγνωρισμένες δικονομικές κατηγορίες που επικράτησαν στη διάρκεια της ιστορίας και που, παρά τον αριθμό τους, παραμένουν πολύ περιορισμένες και στερεότυπες σε σχέση με τις κατηγορίες (accusations) και τις άμυνες της καθημερινής ζωής (σ' αυτό οφείλεται το ότι συγκρούσεις και επιχειρήματα όλων των ειδών μένουν εδώθε του νόμου ως κοινότατα, ή πέρα από το νόμο ως αποκλειστικά ηθικής φύσης)· τρίτον, το γεγονός ότι πρέπει κάποιος να αναφέρεται σε και να συμμορφώνεται με προηγούμενα, πράγμα το οποίο μπορεί να επισύρει διαστρεβλώσεις των κοινών πίστσεων και των κοινών εκφράσεων.²⁵

Ο κανόνας (règle) που επιτάσσει να αρκασθεί κάποιος στις προηγούμενες νομικές αποφάσεις, *stare decisis*, για να αποφασίσει με νομικό τρόπο είναι για τη νομική σκέψη ό,τι είναι για την κοινωνιολογική σκέψη ο κανόνας του Durkheim «να εξηγείται το κοινωνικό διά του κοινωνικού»: δεν είναι παρά ένας άλλος τρόπος να καταφάσκει κάποιος την αυτονομία και την ειδική φύση του νομικού διαλογισμού και της νομικής κρίσης. Η αναφορά σ' ένα corpus αναγνωρισμένων (νομολογιακών) προηγούμενων που λειτουργεί ως χώρος δυνατοτήτων στο εσωτερικό του οποίου μπορεί να ζητηθεί η λύση, είναι αυτό το οποίο θεμελιώνει σε λόγο (raison), εμφανίζοντάς την ως το προϊόν μιας ουδέτερης και αντικειμενικής εφαρμογής μιας ειδικά νομικής αρμοδιότητας, μια απόφαση η οποία μπορεί στην πραγματικότητα να εμπνέεται από εντελώς διαφορετικές αρχές. Εξαιτίας όμως, μεταξύ άλλων, του γεγονότος

25. Από αυτό το σύνολο απαιτήσεων που συγκροτούν τη θεώρηση του νομικού κόσμου απορρέει, κατά τον Austin, το γεγονός ότι οι νομικοί δεν δίνουν στις κοινές εκφράσεις την κοινή τους σημασία και ότι, εκτός του ότι επινοούν τεχνικούς όρους ή τεχνικά νοήματα για κοινούς όρους, έχουν μια ειδική σχέση με τη γλώσσα που τους οδηγεί στην τέλεση ασυνήθιστων διαστολών και συστολών. (Βλ. J.L. Austin, *Philosophical Papers*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1961, σ. 136).

ότι τα προηγούμενα χρησιμοποιούνται το λιγότερο τόσο ως εργαλεία εκλογίκευσης όσο και ως καθοριστικοί λόγοι, και ότι το ίδιο προηγούμενο, κατασκευασμένο με διαφορετικούς τρόπους, μπορεί να επικληθεί για να δικαιολογήσει αντίθετες θέσεις, και ότι η νομική παράδοση προσφέρει μια μεγάλη ποικιλία προηγούμενων και ερμηνειών μεταξύ των οποίων μπορεί κάποιος να επιλέξει αυτό που αρμόζει καλύτερα,²⁶ πρέπει προφανώς να αποφύγει να θεωρήσει κάποιος το *stare decisis* ως ένα είδος έλλογου αιτήματος ικανού να εξασφαλίσει τη σταθερότητα και προβλεψιμότητα καθώς και την αντικειμενικότητα των δικαστικών αποφάσεων (ως επιβαλλόμενος περιορισμός στην αυθαιρεσία των υποκειμενικών αποφάσεων). Οι δυνατότητες πρόβλεψης και υπολογισμού που κατά τον Weber χαρακτηρίζουν το «έλλογο δίκαιο», στηρίζονται αναμφίβολα πριν απ' όλα στη σταθερότητα και την ομοιογένεια των νομικών έξεων (habitus): οι κοινές διαθέσεις, εξεργασμένες με βάση συναφείς οικογενειακές εμπειρίες, μέσα από τις νομικές σπουδές και την πρακτική των νομικών επαγγελματιών, λειτουργούν ως κατηγορίες αντίληψης και εκτίμησης που δομούν την αντίληψη και την εκτίμηση των κοινών συγκρούσεων και προσανατολίζουν την εργασία που είναι προορισμένη να τις μετασχηματίσει σε νομικές αντιπαραθέσεις.²⁷

Μπορεί κάποιος να βασισθεί στην παράδοση την αποκαλούμενη της «dispute theory» (χωρίς να αποδεχθεί όλες τις προϋποθέσεις της) για να περιγράψει τη συλλογική εργασία της «κατηγοριοποίησης» που τείνει να μετασχηματίσει μια βλάβη που έχει γίνει αντιληπτή ή ακόμα και μια μη αντιληπτή, σε βλάβη που έχει ρητά καταλογισθεί και να μετατρέψει την απλή έριδα σε δίκη. Πράγματι, τίποτε δεν είναι λιγότερο φυσικό από τη «νομική ανάγκη» ή, αυτό που είναι το ίδιο πράγμα, το αίσθημα της αδικίας που μπορεί να οδηγήσει κάποιον να προσφύγει στις υπηρεσίες ενός επαγγελματία: είναι πράγματι γνωστό ότι η ευαισθησία στην αδικία ή η ικανότητα να αντιλαμβάνεται κάποιος μια εμπειρία ως άδικη δεν είναι ομοιόμορφα διαδεδομένη και ότι εξαρτάται άμεσα από τη θέση που κατέχει μέσα στον κοινωνικό χώρο. Αυτό σημαίνει ότι η μετάβαση από τη βλάβη που δεν έχει γίνει αντιληπτή στη βλάβη που έχει γίνει αντιληπτή και ονομασθεί και ονομαστικά καταλογισθεί, προϋποθέτει μια εργασία κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας που ανήκει κατά ένα μεγάλο μέρος στους επαγγελματίες: η αποκάλυψη της αδικίας ως τέτοια στηρίζεται στο αίσθημα ότι κάποιος έχει δικαιώματα (entitlement) και η ειδική εξουσία των επαγγελματιών συνίσταται στην ικανότητα να αποκάλυπτουν τα δικαιώματα και ταυτόχρονα τις αδικίες ή, αντίθετα, να καταδικάζουν το αίσθημα της αδικίας που θεμελιώνεται μόνο στο αίσθημα της επείκειας και με αυτό τον τρόπο να αποθαρρύνουν τη δικαστική υπεράσπιση των υποκειμενικών δικαιωμάτων, με λίγα λόγια, να χειραγωγούν τις νομικές επιθυμίες, να τις κατασκευάζουν σε ορισμένες περιπτώσεις, να τις διευρύνουν ή να τις αποθαρρύνουν σε άλλες περιπτώσεις. Μια από τις ενδεικτικότερες εξουσίες των lawyers συγκροτείται από την εργασία γενίκευσης και διευρύνσης των *ερειδών*: αυτή η καθαρά πολιτικής φύσης εργασία συνίσταται στο να μεταποιεί κάποιος τους παραδεγεμένους ορι-

26. Βλ. D. Kayris, «Legal Reasoning», στο D. Kayris, εκδ. *The Politics of Law*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1982, σ. 11-17.

27. Ορισμένοι *legal realists* μη αναγνωρίζοντας στον κανόνα (règle) οποιαδήποτε ειδική αποτελεσματικότητα, έφτασαν να αναγάγουν το δίκαιο στην απλή στατιστική κανονικότητα, εγγυητή της προβλεψιμότητας της λειτουργίας των νομικών εξουσιών.

σμούς μεταποιώντας τις λέξεις ή τις ετικέτες που έχουν απονεμηθεί στα πρόσωπα ή στα πράγματα, δηλαδή, το συνθετότερο, προσφεύγοντας στις κατηγορίες της γλώσσας του νόμου για να καταχωρίσουν το σχετικό πρόσωπο, πράξη, σχέση σε μια ευρύτερη τάξη.²⁸ Επίσης, οι επαγγελματίες είναι αυτοί που παράγουν την ανάγκη για τις υπηρεσίες τους καθιστώντας προβλήματα διατυπωμένα στην κοινή γλώσσα, νομικά προβλήματα, από μόνο το γεγονός ότι τα μεταφράζουν στη γλώσσα του δικαίου και προτείνοντας μια εκ των προτέρων αξιολόγηση των πιθανοτήτων επιτυχίας και των συνεπειών των διαφόρων στρατηγικών· και είναι αναμφίβολο ότι στην εργασία τους της κατασκευής των *ερίδων* καθοδηγούνται από τα χρηματικά τους συμφέροντα, αλλά και από τις ηθικές ή πολιτικές διαθέσεις τους, πράγμα το οποίο αποτελεί αρχή κοινωνικά θεμελιωμένων συγγενειών προς τους πελάτες τους (είναι γνωστό, για παράδειγμα, ότι αρκετοί *lawyers* αποθαρρύνουν τις νόμιμες διεκδικήσεις των πελατών τους κατά των μεγάλων επιχειρήσεων, ειδικότερα σε θέματα κατανάλωσης και, τέλος, και προπάντων, από τα ειδικότερα συμφέροντά τους, αυτά δηλαδή που ορίζονται μέσα στις αντικειμενικές σχέσεις τους με άλλους ειδικούς, και που πραγματώνονται, για παράδειγμα, μέσα στον ίδιο το χώρο του δικαστηρίου, προκαλώντας ρητές ή άδηλες διαπραγματεύσεις). Η επίδραση κλεισίματος που τείνει να ασκεί η ίδια η λειτουργία του πεδίου εκδηλώνεται στο γεγονός ότι οι δικαστικοί θεσμοί έχουν την τάση να παράγουν πραγματικές ειδικές παραδόσεις, και ειδικότερα κατηγορίες αντίληψης και εκτίμησης εντελώς μη αναγώγιμες σε εκείνες των μη ειδικών, γεννώντας τα προβλήματα τους και τις λύσεις τους σύμφωνα προς μια εντελώς ερμητική λογική, απρόσιτη στους αμήτους.²⁹

Η αλλαγή νοητικού χώρου που συνδέεται λογικά και πρακτικά με την αλλαγή κοινωνικού χώρου εξασφαλίζει τον έλεγχο της κατάστασης στους κατόχους της νομικής αρμοδιότητας, που μόνοι είναι ικανοί να υιοθετήσουν τη στάση που επιτρέπει να συσταθεί η κατάσταση σύμφωνα προς τον θεμελιώδη κανόνα του πεδίου. Το νομικό πεδίο περιορίζει εκείνους οι οποίοι, δεχόμενοι να εισέλθουν, αρνούνται σιωπηρά να διαχειρισθούν οι ίδιοι τη δική τους σύγκρουση (προσφεύγοντας στη βία ή σε κάποιον ανεπίσημο διαιτητή ή αναζητώντας ευθέως έναν φιλικό διακανονισμό) στην κατάσταση του πελάτη των επαγγελματιών· συγκροτεί τα προνομιακά συμφέροντα των φορέων σε δικαστικές υποθέσεις και μετασχηματίζει την αρμοδιότητα που εξασφαλίζει τον έλεγχο των νομικών πόρων, τον οποίο απαιτεί η λογική του πεδίου, σε κεφάλαιο.

Η συγκρότηση του νομικού πεδίου είναι αδιαχώριστη από την εγκαθίδρυση του μονοπωλίου των επαγγελματιών πάνω στην παραγωγή και στην εμπορικοποίηση της ιδιαίτερης αυτής κατηγορίας προϊόντων που αποτελούν οι νομικές υπηρεσίες. Η νομική αρμοδιότητα είναι μια ειδική εξουσία που επιτρέπει σε κάποιον να ελέγχει την πρόσβαση στο νομικό πεδίο με το να κα-

28. Σχετικά με αυτή την εργασία *ανάπτυξης*, βλ. L. Mather και B. Yngvessen, «Language, Audience and the Transformation of Disputes», *Law and Society Review*, τ. 15, 3-4, 1980, σ. 776-821.

29. Βλ. πάνω σ' αυτά τα σημεία, W.L.F. Felstiner, R.L. Abel, A. Sarat, «The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming», *Law and Society Review*, τ. 15, 3-4, 1980-1, σ. 631-654· D. Coates, S. Penrod, «Social Psychology and the Emergence of Disputes», *ibid.*, σ. 654-680· L. Mather, B. Yngvesson, *ό.π.*

θορίζει τις συγκρούσεις που αξίζουν να εισέλθουν, καθώς και την ειδική *μορφή* που πρέπει να πάρουν για να συσταθούν σε διαμάχες καθαρά νομικής φύσης: μόνη αυτή μπορεί να παράσχει τους απαραίτητους πόρους για να τελεσθεί η εργασία της κατασκευής που, με το τίμημα της επιλογής των σημαντικών ιδιοτήτων, επιτρέπει να αναχθεί η πραγματικότητα στο νομικό της ορισμό, αυτό το αποτελεσματικό πλάσμα.

Το σώμα των επαγγελματιών ορίζεται από το μονοπώλιο των εργαλείων που είναι απαραίτητα στη νομική κατασκευή, η οποία είναι από μόνη της ιδιοποίηση· το μέγεθος των κερδών που εξασφαλίζει σε κάθε μέλος του το μονοπώλιο της αγοράς των νομικών υπηρεσιών εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο μπορεί αυτό να ελέγχει τη διαδικασία παραγωγής των παραγών, δηλαδή την εκπαίδευση και προπάντων την επικύρωση από τον σχολικό θεσμό των φορέων οι οποίοι έχουν νομικά εξουσιοδοτηθεί να πωλουν νομικές υπηρεσίες, και με τον τρόπο αυτό την προσφορά νομικών υπηρεσιών.

Την καλύτερη επαλήθευση αυτών των προτάσεων αποτελούν τα αποτελέσματα που καθόρισε, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ, η κρίση του παραδοσιακού τρόπου πρόσβασης στα δικαστικά επαγγέλματα (όπως επίσης στα σώματα των γιατρών, των αρχιτεκτόνων και άλλων κατόχων διαφόρων ειδών πολιτιστικού κεφαλαίου). Τέτοια είναι, για παράδειγμα, οι προσπάθειες να περιοριστούν η προσφορά και τα αποτελέσματα της εντατικοποίησης του ανταγωνισμού (όπως είναι η μείωση των εισοδημάτων) με μέτρα που αποβλέπουν στην ανύψωση των φραγμών στην είσοδο του επαγγέλματος (*numerus clausus*). Ή ακόμα, οι προσπάθειες για να αυξηθεί η ζήτηση με τους πιο ποικίλους τρόπους, που αρχίζουν από τη διαφήμιση, συνηθέστερη στις ΗΠΑ, και φτάνουν ως την ύπαρξη στρατευμένων επιχειρήσεων, οι οποίοι έχουν ως αποτέλεσμα (το οποίο δεν σημαίνει ως σκοπό) να διανοίγουν στις νομικές υπηρεσίες νέες αγορές, προωθώντας τα δικαιώματα των μη ευνοημένων μειονοτήτων ή ανθαρρώνοντας τις μειονότητες να αξιώνουν τα δικαιώματά τους και γενικότερα επιχειρώντας να πείσουν τις δημόσιες αρχές να συμβάλλουν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στην υποστήριξη της νομικής ζήτησης.³⁰ Με τον τρόπο αυτόν, η πρόσφατη εξέλιξη του νομικού πεδίου προσφέρει σε κάποιον την ευκαιρία να παρατηρήσει ευθέως τη διαδικασία της ιδιοποιητικής συγκρότησης — η οποία συνοδεύεται από τη σύστοιχη αποστέρηση των απλών αμύτων — η οποία τείνει να δημιουργήσει μια ζήτηση, εισάγοντας στη νομική τάξη μια περιοχή της πρακτικής που είχε μέχρι τώρα εγκαταλειφθεί σε προ-νομικές μορφές επίλυσης των συγκρούσεων: τα εργατικά δικαστήρια (*justice prud' hommale*) που προσέφεραν έως τώρα άσυλο σ' ένα είδος διαιτησίας, θεμελιωμένης πάνω στην αίτηση της ειρικής και ασκούμενης από έμπειρους ανθρώπους σύμφωνα με απλές διαδικασίες, έγιναν το αντικείμενο μιας τέτοιας προσάρτησης.³¹ Με την επίδραση μιας αντικειμενικής συνοχής μεταξύ των εκπροσώπων των συνδικάτων, πολιτιστικά καλύτερα οπλισμένων, και ορισμένων νομικών, οι οποίοι μέσω μιας γενναίουψυχης μέριμνας για τα συμφέροντα των πιο αποστερημένων επεκτείνουν την αγορά που προσφέρει στις υπηρεσίες

30. Σχετικά με τα αποτελέσματα της αύξησης του πληθυσμού των lawyers στις ΗΠΑ, βλ. R.L. Abel, «Toward a Political Economy of Lawyers», *Wisconsin Law Review*, 5, 1981, σ. 1117-1187.

31. Βλ. P. Cam, «Juges rouges et droit du travail», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 19 Ιανουαρίου 1978, σ. 2-27, και *Les prud'hommes, juges ou arbitres*, Παρίσι, FNSP, 1981· και κυρίως J.-P. Bonafé-Schmitt, «Pour une sociologie du juge prud' hommal», *Annales de Vauresson*, 23, 2e sem., 1985, σ. 27-50.

τους, αυτή η νησίδα νομικής αυτοκατανάλωσης ενσωματώθηκε σταδιακά στην ελεγχόμενη από τους επαγγελματίες αγορά: οι πάρεδροι (conseillers) είναι όλο και περισσότερο αναγκασμένοι να επικαλούνται το δίκαιο για να παραγάγουν και να δικαιολογήσουν τις αποφάσεις τους, ειδικότερα επειδή ενάγοντες και εναγόμενοι τείνουν όλο και περισσότερο να τοποθετούνται στο νομικό έδαφος και να προσφεύγουν στις υπηρεσίες των δικηγόρων, επίσης διότι ο πολλαπλασιασμός των εφέσεων αναγκάζει τους εργατικούς δικαστές (prud' hommes) να αναφέρονται στις αποφάσεις του Ανώτερου Δικαστηρίου — εκ του οποίου αποτελέσματος επωφελούνται οι επιθεωρητές νομολογίας και οι επαγγελματίες τους οποίους όλο και συχνότερα συμβουλευούνται οι εργοδότες ή τα συνδικάτα.³² Κοντολογίς, καθώς ένα πεδίο (εδώ ένα υποπεδίο) συγκροτείται, μια διαδικασία κυκλικής επίρρωσης κινητοποιείται: κάθε «πρόσδος» με την έννοια της «νομικοποίησης» κάποιας διάστασης της πρακτικής γεννά νέες «νομικές ανάγκες», άρα νέα νομικά συμφέροντα σ' αυτούς οι οποίοι, κάτοχοι της ειδικά απαιτούμενης αρμοδιότητας (του εργατικού δικαίου στην προκειμένη περίπτωση), βρίσκουν εκεί μια νέα αγορά (αυτοί) οι ίδιοι με την παρέμβαση τους καθορίζουν μια ανύψωση του νομικού φορμαλισμού των διαδικασιών και συμβάλλουν μ' αυτό τον τρόπο στην επίρρωση της ανάγκης των δικών τους υπηρεσιών και των δικών τους προϊόντων, και στον καθορισμό του εκ των πραγμάτων αποκλεισμού των απλών αμύητων, αναγκασμένων να προσφεύγουν στις συμβουλές των επαγγελματιών, οι οποίοι σταδιακά θα αντικαταστήσουν τους ενάγοντες και τους εναγόμενους, που θα έχουν μ' αυτό τον τρόπο μετατραπεί σε απλούς *δωσιδικούστες*.³³

Στα πλαίσια της ίδιας λογικής, έχει καταδειχθεί ότι η στρατευμένη εκλαίκευση του εργατικού δικαίου, η οποία εξασφαλίζει σ' έναν σημαντικό αριθμό μη επαγγελματιών μια καλή γνώση των νομικών κανόνων και διαδικασιών, δεν έχει σαν αποτέλεσμα να εξασφαλίζει την επανιδιοποίηση του δικαίου απ' όσους κάνουν χρήση εις βάρος του μονοπωλίου των επαγγελματιών· αλλά περισσότερο να καθορίσει μια μετατόπιση του συνόρου μεταξύ αμύητων και επαγγελματιών οι οποίοι, ωθούμενοι από τη λογική του ανταγωνισμού στο εσωτερικό του πεδίου, οφείλουν να επιδείξουν διπλάσια επιστημονικότητα για να διατηρήσουν το μονοπώλιο της νόμιμης ερμηνείας και να αποφύγουν την υποβάθμιση που συνδέεται μ' έναν τομέα ο οποίος κατέχει υποδεέστερη θέση στο νομικό πεδίο (βλ. R. Dhoquois, «La vulgarisation du droit du travail. Réappropriation par les intéressés ou développement d'un nouveau marché pour les professionnels?», *Annales de Vaucresson*, 23, 2e sem. 1985, σ. 15-26). Παρατηρούνται πολλαπλές άλλες εκδηλώσεις αυτής της έντασης μεταξύ της αποζήτησης της επέκτασης της αγοράς μέσω της κατάκτησης ενός τομέα που έχει εγκαταληφθεί στη νομική αυτοκατανάλωση (αποζήτηση που όσο περισσότερο είναι ασυνείδητη ή αθώα, όπως στην περίπτωση των εργατικών δικαστών (prud' hommes) τόσο αποτελεσματικότερη μπορεί να είναι) και της επίρρωσης της αυτονομίας, δηλαδή της τομής ανάμεσα σε επαγγελματίες και σε αμύητους: για παράδειγμα, στα πλαίσια της λειτουργίας των παιδαρχικών συμβουλίων των ιδιωτικών επιχειρήσεων, η φροντίδα να διατηρηθεί απέναντι στους αμύητους η απόσταση που ορίζει κατά πόσον κάποιος ανήκει στο πεδίο, και την οποία καταστρέφει μια υπερβολικά ευθεία υπερέσπιση των συμφερόντων των εντολέων, ωθεί τους ημι-επαγγελματίες μεσολαβητές να προσαυξάνουν τον τεχνικό χαρακτήρα των επιμετρήσεών τους, για να επιστημάνουν καλύτερα την τομή που τους χωρί-

32. Βλ. Y. Dejalay, «De la médiation au droit pur: pratiques et représentations savantes dans le champ du droit», *Annales de Vaucresson*, 21 Οκτωβρίου, 1984, σ. 118-148.

33. Έχουμε εδώ ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των διαδικασιών αυτών που όταν δεν περιγράφονται στην απλοϊκή γλώσσα της «προσοικειοποίησης», είναι κατάλληλα φτιαγμένες για να τείνουν στο λειτουργισμό του χειρότερου, παρακινώντας κάποιον να σκεφθεί ότι κάθε μορφή αντίθεσης προς τα κυρίαρχα συμφέροντα τελεί μια χρήσιμη λειτουργία για τη διαίωνιση της τάξης που συγκροτεί το πεδίο· ότι η αίρεση τείνει να επιρρώσει την ίδια την τάξη, η οποία την ίδια στιγμή που την πολεμά, την υποδέχεται και την απορροφά, και βγαίνει ενισχυμένη από αυτή τη σύγκρουση.

ζει από αυτούς των οποίων υπερασπίζονται τα συμφέροντα και να προσδώσουν με τον τρόπο αυτό μεγαλύτερο κύρος και ουδετερότητα στην υπεράσπισή τους, με κίνδυνο όμως να διαφυσούν έτσι αυτό το οποίο συνιστά την καθαυτό λογική της κατάστασης της συμβιβαστικής διαπραγμάτευσης (βλ. Y. Dezalay, «Des affaires disciplinaires du droit disciplinaire: la juridictionnalisation des affaires disciplinaires comme en jeu social et professionnel», *Annales de Vaucresson*, 23, 2e sem. 1984, σ. 51-71).

Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑΣ

Ως αντιπαράθεση μοναδικών απόψεων, αδιαχώριστα γνωστικών και αξιολογικών, την οποία επιλύει η πανηγυρικά εκφερόμενη απόφαση μιας κοινωνικά εντεταλμένης «αρχής», η δίκη αντιπροσωπεύει μια παραδειγματική σκηνοθεσία της συμβολικής πάλης που διεξάγεται στον κοινωνικό κόσμο: αυτή η πάλη όπου βρίσκονται αντιμέτωπες διαφορετικές και μάλιστα ανταγωνιστικές θεωρήσεις του κόσμου που, ανάλογα με την αυθεντία τους, αξιώνουν να επιβάλλουν την αναγνώρισή τους, και με τον τρόπο αυτό να πραγματωθούν, έχει ως διακύβευμα το μονοπώλιο της επιβολής της καθολικά αναγνωρισμένης αρχής της γνώσης του κοινωνικού κόσμου, το νόμο ως καθολική αρχή θεώρησης και διαιρέσης (*νέμω* σημαίνει διαχωρίζω, διαιρώ, διανέμω), άρα νόμιμης *θιανομής*.³⁴ Στην πάλη αυτή, η δικαστική εξουσία, με αποφάνσεις που συνοδεύονται από κυρώσεις που μπορούν να συνίστανται σε πράξεις φυσικού εξαναγκασμού, όπως η αποστέρηση της ζωής, της ελευθερίας ή της ιδιοκτησίας, εκδηλώνει αυτή την υπερβατική άποψη με τις ιδιαίτερες προοπτικές που είναι η κυρίαρχη άποψη του Κράτους, κατόχου του μονοπωλίου της νόμιμης συμβολικής βίας.

Αντίθετα από την προσβολή που έκανε κάποιος απλός ιδιώτης, η οποία ως ιδιωτικός λόγος, *ιδίος λόγος*, που δεν δεσμεύει κανέναν άλλον από τον αυτουργό, δεν έχει καμία συμβολική αποτελεσματικότητα, η απόφαση του δικαστή, η οποία επιλύει τις σχετικές με πράγματα ή πρόσωπα συγκρούσεις ή διαπραγματεύσεις ανακηρύσσοντας δημοσίως αυτό το οποίο στ' αλήθεια, σε τελική ανάλυση, αυτά είναι, ανήκει στην τάξη των *πράξεων ονοματοθεσίας ή θέσπισης* και αντιπροσωπεύει την κατεξοχήν μορφή της εξουσιοδοτημένης ομιλίας, ομιλίας δημόσιας, επίσημης που εκφέρεται στο όνομα των πάντων και ενώπιον πάντων: αυτά τα επιτελεστικά εκφωνήματα ως κρίσεις απονομής

34. Ο αρχαϊκός *rex* κατέχει την εξουσία να ορίζει τα όρια (*regere fines*), να «παγιώνει τους κανόνες (*règles*), να καθορίζει, με την ετυμολογική έννοια, τί είναι "ορθό"» (E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, II, Παρίσι, Ed. de Minuit, 1969, σ. 15).

δημόσια διατυπωμένες από φορείς που δρουν ως εντολοδόχοι μιας κοινότητας, οι οποίες έχουν μ' αυτό τον τρόπο συγκροτηθεί σε υπόδειγμα όλων των πράξεων κατηγοριοποίησης (*κατηγορείσθαι*, είναι γνωστό, σημαίνει κατηγορώ δημοσίως), είναι μαγικές πράξεις που επιτυγχάνουν, διότι είναι σε θέση να επιτύχουν καθολική αναγνώριση, άρα να κατορθώσουν να μην μπορεί κανείς να αρνηθεί ή να αγνοήσει την άποψη, τη θεώρηση που επιβάλλουν.

Το δίκαιο καθιερώνει την καθεστηκυία τάξη (πραγμάτων) επικυρώνοντας μια θεώρηση αυτής της τάξης που είναι Κρατική θεώρηση, εγγυημένη από το Κράτος. Επιθέτει στους φορείς μια εγγυημένη ταυτότητα, μια ληξιαρχικά διαπιστωμένη ταυτότητα, και κυρίως εξουσίες (ή ικανότητες) κοινωνικά αναγνωρισμένες, άρα παραγωγικές, διαμέσου της διανομής των δικαιωμάτων χρήσης αυτών των εξουσιών, τίτλων (σχολικών, επαγγελματικών, κτλ.), πιστοποιητικών (ικανότητας, ασθένειας, αναπηρίας, κτλ.)· και κυρώνει όλες τις διαδικασίες που συνδέονται με την απόκτηση, την προσαύξηση, τη μεταφορά ή την αποστέρηση αυτών των εξουσιών. Οι αποφάνσεις διά των οποίων κατανέμει διαφορετικούς όγκους διαφορετικών ειδών κεφαλαίου στους διαφόρους φορείς (ή θεσμούς) θέτουν ένα τέλος ή τουλάχιστον ένα όριο στην πάλη, το παζάρεμα ή τη διαπραγμάτευση γύρω από τις ιδιότητες των προσώπων ή των ομάδων, γύρω από την υπαγωγή των προσώπων στις ομάδες, άρα γύρω από την ακριβοδίκαιη απονομή των ονομάτων, κυριών ή κοινών, όπως οι τίτλοι, γύρω από την ένωση ή το διαχωρισμό, με συντομία: γύρω από ολόκληρη την εργασία του *world making*, γάμος, διαζύγιο, συνεταιρισμούς, ενώσεις, λύσεις, κτλ., που βρίσκεται στην αρχή της σύστασης των ομάδων. Το δίκαιο είναι αναμφίβολα η κατεξοχήν μορφή της συμβολικής εξουσίας ονοματοθεσίας που δημιουργεί τα κατονομασθέντα πράγματα και ιδιαίτερα τις ομάδες· προσδίδει σ' αυτές τις πραγματικότητες που αναδύθηκαν από τις ταξινομητικές ενέργειές του όλη τη μονιμότητα, τη μονιμότητα των πραγμάτων την οποία ένας ιστορικός θεσμός είναι ικανός να προσδώσει σε ιστορικούς θεσμούς.

Το δίκαιο είναι η κατεξοχήν μορφή του δρώντος λόγου, ικανού από μόνο του να παράγει αποτελέσματα. Δεν είναι υπερβολικό να πει κάποιος ότι το δίκαιο *φτιάχνει* τον κοινωνικό κόσμο με την προϋπόθεση να μην ξεχάσει ότι φτιάχνεται από αυτόν. Είναι σημαντικό πράγματι να αναρωτηθεί κανείς για τις κοινωνικές συνθήκες —και τα όρια— αυτής της σχεδόν μαγικής αποτελεσματικότητας, για να μην πέσει στον ριζοσπαστικό νομιναλισμό (τον οποίο υποδηλώνουν ορισμένες αναλύσεις του Michel Foucault) και να θέσει ότι παράγουμε τις κατηγορίες βάσει των οποίων κατασκευάζουμε τον κοινωνικό κόσμο, και ότι αυτές οι κατηγορίες παράγουν αυτό τον κόσμο. Στην πραγματικότητα, τα σχήματα αντίληψης και εκτίμησης που βρίσκονται στην αρχή της κατασκευής μας του κοινωνικού κόσμου παράγονται με μια συλλο-

γική εργασία, με αφετηρία όμως τις ίδιες τις δομές αυτού του κόσμου: δομές δομημένες, ιστορικά κατασκευασμένες, οι κατηγορίες της σκέψης μας *συμβάλλουν* στην παραγωγή του κόσμου, μέσα στα όρια όμως της αντιστοιχίας τους με *προϋπάρχουσες* δομές. Μόνο στο μέτρο που προτείνουν αρχές θεώρησης και διαίρεσης αντικειμενικά συναρμοσμένες στις *προϋπάρχουσες* διαίρεσεις των οποίων είναι προϊόν, έχουν οι συμβολικές πράξεις ονοματοθεσίας όλη την αποτελεσματικότητά τους ως δημιουργική εκφώνηση που, επικυρώνοντας αυτό που εκφωνεί, το άγει σε μια ανώτερη βαθμίδα ύπαρξης απολύτως ολοκληρωμένης, αυτή του θεσπισμένου θεσμού. Με άλλα λόγια, το καθαυτό αποτέλεσμα, δηλαδή καθαρά συμβολικής φύσης, των παραστάσεων που γεννήθηκαν σύμφωνα με σχήματα εναρμονισμένα με τις δομές του κόσμου του οποίου είναι προϊόν είναι να επικυρώνει την καθεστηκυία τάξη: η ορθή παράσταση κυρώνει και καθιερώνει τη δοξική θεώρηση των διαιρέσεων, παρουσιάζοντάς την περιβεβλημένη με την αντικειμενικότητα της ορθοδοξίας μέσω μιας πραγματικής πράξης δημιουργίας η οποία, ανακηρύσσοντάς την ενώπιον όλων και στο όνομα όλων, της προσδίδει την πρακτικής φύσης καθολικότητα της επιστημότητας.

Η επιταγή της ρεαλιστικής προσαρμογής στις αντικειμενικές δομές επιβάλλεται εξίσου στη συμβολική εξουσία στην προφητική, αιρετική, αντιθεσμική, ανατρεπτική μορφή της. Εάν η δημιουργική δύναμη της παράστασης δεν εκδηλώνεται ποτέ άλλοτε τόσο καθαρά, στην επιστήμη, στην τέχνη ή στην πολιτική, όσο σε περιόδους επαναστατικής κρίσης, παραμένει ότι η θέληση να αλλάξει ο κόσμος διά της μεταβολής των λέξεων που χρησιμεύουν να κατονομασθεί, διά της παραγωγής νέων κατηγοριών αντίληψης και εκτίμησης και διά της επιβολής μιας νέας θεώρησης των διαιρέσεων και των κατανομών, δεν έχει πιθανότητες επιτυχίας παρά μόνο εφόσον οι προφητείες, δημιουργικές αναφορές τουλάχιστον κατά ένα μέρος, αποτελούν καλά θεμελιωμένες προβλέψεις, προκαταβολικές περιγραφές: προκαλούν την επέλευση αυτού που αναγγέλλουν, νέες πρακτικές, νέα ήθη και κυρίως νέες ομάδες, για τον μόνο λόγο ότι αναγγέλλουν αυτό που ήδη επέρχεται, αυτό που αναγγέλλεται· είναι δηλαδή όχι τόσο οι μαίες όσο οι ληξιαρχοί της ιστορίας. Επειδή προσδίδουν στις ιστορικές πραγματικότητες ή δυνατότητες την πλήρη ανανόριση που εμπρικλείει η προφητική ανακήρυξη, τους προσφέρουν, μέσω της δύναμης νομιμοποίησης και μάλιστα επικύρωσης που συνδέεται με τη δημοσίευση και την επισημοποίηση, την πραγματική δυνατότητα πρόσβασης στην πλήρη ύπαρξη, δηλαδή στη γνωστή και αναγνωρισμένη ύπαρξη, την επίσημη (σε αντιδιαστολή με την επαίσχυντη, νόθο, ανεπίσημη). Όστε μόνο ένας ρεαλιστικός νομιναλισμός (ή θεμελιωμένος στην πραγματικότητα) επιτρέπει σε κάποιον να εξηγήσει τη μαγική επίδραση της ονοματοθεσίας, πραξικοπηματικό ενέργημα συμβολικής φύσης που επιτυγχάνει, για τον μόνο

λόγο ότι είναι καλά θεμελιωμένη στην πραγματικότητα. Η αποτελεσματικότητα όλων των πράξεων της κοινωνικής μαγείας των οποίων η νομική κύρωση αποτελεί την κανονική (canonique) μορφή μπορεί να ενεργήσει μόνο στο βαθμό που η καθαρά συμβολικής φύσης δύναμη νομιμοποίησης ή καλύτερα η καθαρά συμβολικού χαρακτήρα δύναμη φυσικοποίησης (φυσικό είναι αυτό που δεν θέτει το ερώτημα της νομιμότητάς του) επικαλύπτει και ενισχύει την εμμενή ιστορική δύναμη που το κύρος τους και η επικύρωσή τους επιρρώνουν ή ελευθερώνουν.

Αυτές οι αναλύσεις, που ίσως φαίνονται πολύ απομακρυσμένες από την πραγματικότητα της νομικής πρακτικής, είναι απαραίτητες για να κατανοήσει κάποιος με ακρίβεια την αρχή αυτής της συμβολικής εξουσίας. Εάν η έφεση της κοινωνιολογίας είναι να υπενθυμίζει ότι, όπως λέει ο Montesquieu, η κοινωνία δεν μεταβάλλεται με διατάγματα, ισχύει ωστόσο ότι η συνείδηση των κοινωνικών συνθηκών της αποτελεσματικότητας των νομικών πράξεων δεν πρέπει να οδηγήσει κάποιον να αγνοήσει ή να αρνηθεί αυτό που συνιστά την καθ' εαυτήν αποτελεσματικότητα του κανόνα (règle), του κανονισμού και του νόμου: η σωστή αντίδραση στο νομικισμό που, στην εξήγηση των πρακτικών, οδηγεί στην αποκατάσταση των διαθέσεων που συγκροτούν την έξιν (habitus), με κανέναν τρόπο δεν εμπλέκει τη μείωση της καθαυτού επίδρασης του ρητά εκφωρημένου κανόνα, κυρίως όταν, όπως ο νομικός κανόνας, συνδέεται με κυρώσεις. Και αντίστροφα, εάν δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το δίκαιο ασκεί μια ειδική αποτελεσματικότητα, που μπορεί ειδικότερα να αποδοθεί στην εργασία κωδικοποίησης, διαμόρφωσης και διατύπωσης, ουδετέρωσης και συστηματοποίησης, που πραγματώνουν σύμφωνα με τους ειδικούς κανόνες του κόσμου τους οι επαγγελματίες της συμβολικής εργασίας, ωστόσο αυτή η αποτελεσματικότητα που ορίζεται κατ' αντιδιαστολή προς την καθαρή μη εφαρμογή ή την εφαρμογή που βασίζεται πάνω στον καθαρό καταναγκασμό, ασκείται αποκλειστικά στο μέτρο που το δίκαιο είναι κοινωνικά αναγνωρισμένο και συναντά μια συμφωνία, αν και σιωπηρή και μερική, επειδή απαντά, τουλάχιστον φαινομενικά, σε πραγματικές ανάγκες και συμφέροντα.³⁵

35. Η σχέση που συνδέει τις έξεις (habitus) με τον κανόνα (règle) ή τη θεωρία είναι η ίδια στην περίπτωση της θρησκείας όπου θα αποτελούσε σφάλμα τόσο το να καταλογίσει κανείς τις πρακτικές στην επίδραση της λειτουργίας ή του δόγματος (μέσω μιας υπερεκτίμησης της αποτελεσματικότητας της θρησκευτικής δράσης που αποτελεί το ισοδύναμο του νομικισμού) όσο και το να αγνοήσει αυτή την επίδραση καταλογίζοντας τις πρακτικές εξ ολοκλήρου στην επίδραση των διαθέσεων, και αγνοώντας συγχρόνως την ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα της δράσης του σώματος των κληρικών.

Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ

Όπως η θρησκευτική πρακτική, έτσι και η νομική πρακτική ορίζεται μέσα στη σχέση μεταξύ νομικού πεδίου, το οποίο αποτελεί την αρχή της νομικής προσφοράς που γεννιέται μέσα από τον ανταγωνισμό μεταξύ επαγγελματιών, και αιτημάτων των αμύητων τα οποία είναι πάντοτε καθορισμένα κατά ένα μέρος από την επίδραση της προσφοράς. Υπάρχει διαρκής σύγκρουση μεταξύ των προσφερόμενων νομικών κανόνων, που τουλάχιστον στη μορφή τους παρουσιάζουν τα εξωτερικά σημεία της καθολικότητας, και της κοινωνικής ζήτησης η οποία είναι αναγκαστικά ποικίλη και μάλιστα χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση και την αντίφαση, και η οποία είναι αντικειμενικά εγγεγραμμένη μέσα στις ίδιες τις πρακτικές, ενεργεία ή δυνάμει (με τη μορφή της παράβασης ή της καινοτομίας της ηθικής ή πολιτικής πρωτοπορίας). Η νομιότητα που πρακτικά προσδίδεται στο δίκαιο και τους νομικούς φορείς από την επανάληψη των χρήσεων που του γίνονται δεν μπορεί να γίνει κατανοητή, ούτε ως το αποτέλεσμα της καθολικά χορηγημένης από τους δωσιδικούντες αναγνώρισης σε μια δικαιοδοσία η οποία κατά την επαγγελματική ιδεολογία του σώματος των νομικών αποτελεί την εκφορά (époncé) καθολικής ισχύος και αιώνιων αξιών, άρα που υπερβαίνουν τα επιμέρους συμφέροντα, ούτε, αντίθετα, ως το αποτέλεσμα της συγκατάθεσης που αναπτύσσεται επιτυγχάνει αυτό που δεν αποτελεί παρά μια καταγραφή της κατάστασης των ηθών, των συσχετισμών δυνάμεων ή ακριβέστερα των συμφερόντων των κρατούντων.³⁶ Παύοντας να διερωτάται εάν η εξουσία έρχεται από πάνω ή από κάτω, εάν η επεξεργασία και ο μετασχηματισμός του δικαίου είναι το προϊόν μιας «κίνησης» των ηθών προς τον κανόνα (règle), των συλλογικών πρακτικών προς τις νομικές κωδικοποιήσεις ή αντίστροφα, των νομικών μορφών και διατυπώσεων προς τις πρακτικές τις οποίες μορφοποιούν, πρέπει κάποιος να συνυπολογίσει το σύνολο των αντικειμενικών σχέσεων μεταξύ του νομικού πεδίου, τόπου πολύπλοκων σχέσεων που υπακούουν σε μια σχετική αυτόνομη λογί-

36. Η τάση να συλλαμβάνονται τα συστήματα πολύπλοκων σχέσεων κατά τρόπο μονομερή (κατά τον τρόπο των γλωσσολόγων που αναζητούν στον τάδε ή τον δεινά τομέα του κοινωνικού χώρου την αρχή της γλωσσικής αλλαγής), οδηγεί ορισμένους να ανατρέψουν απλώς, στο όνομα της κοινωνιολογίας, το παλιό ιδεαλιστικό μοντέλο της καθαρής νομικής δημιουργίας, που μόρρεσε ταυτόχρονα ή διαδοχικά να εντοπισθεί, στη διάρκεια των αγώνων που διαδραματίζονται στο εσωτερικό του σώματος, στη δράση των νομοθετών ή των νομικών ή, κατά τους δημοσιολόγους και τους αστικολόγους, στις αποφάσεις της νομολογίας: «Το κέντρο βάρους της ανάπτυξης του δικαίου, στην εποχή μας [...], όπως πάντοτε, δεν πρέπει ν' αναζητηθεί ούτε στη νομοθεσία, ούτε στη θεωρία, ούτε στη νομολογία αλλά στην ίδια την κοινωνία» (Eugen Ehrlich, όπου παραπέμπει ο J. Carbonnier, «Flexible droit», *Textes pour une sociologie du droit sans rigueur*, Παρίσι, L.G.D.J., 1983, σ. 21).

κή, και του πεδίου της εξουσίας και, μέσω αυτού, του κοινωνικού πεδίου στο σύνολό του. Τα μέσα, οι σκοποί και τα ειδικά αποτελέσματα που αντιστοιχούν στη νομική δράση ορίζονται στο εσωτερικό αυτού του κόσμου σχέσεων.

Άρα, για να εξηγήσει κανείς τι είναι το δίκαιο στη δομή του και στην κοινωνική του επίδραση, πρέπει να επανασυλλάβει, εκτός από την κατάσταση της κοινωνικής ζήτησης, όπως υπάρχει ενεργεία ή δύναμις, και αυτή των κοινωνικών συνθηκών δυνατότητας —κατά κύριο λόγο αρνητικών— τις οποίες προσφέρει στη «νομική δημιουργία», και την ειδική λογική της νομικής εργασίας σε ό,τι ειδικότερο έχει, δηλαδή τη δραστηριότητα της *τυποποίησης*, και τα κοινωνικά συμφέροντα των φορέων που διενεργούν την τυποποίηση, όπως αυτά ορίζονται μέσα στον ανταγωνισμό στο εσωτερικό του νομικού πεδίου και μέσα στη σχέση που συνδέει αυτό το πεδίο και το πεδίο της εξουσίας στο σύνολό του.³⁷

Είναι βέβαιο ότι η πρακτική των φορέων που έχουν επιφορτισθεί με την παραγωγή ή την εφαρμογή του δικαίου οφείλει πολλά στις συγγένειες που ενώνουν τους κατόχους της κατεξοχήν μορφής της συμβολικής εξουσίας με τους κατόχους της κοσμικής, πολιτικής ή οικονομικής εξουσίας, και αυτό παρά τις συγκρούσεις αρμοδιοτήτων που μπορούν να τους φέρουν αντιμέτωπους.³⁸ Η γειτνίαση των συμφερόντων και κυρίως η συνάφεια των έξεων (*habitus*) που συνδέεται με παρόμοιες οικογενειακές και σχολικές παιδείες, ευνοούν τη συγγένεια των θεωρήσεων του κόσμου· έπεται ότι οι επιλογές που το σώμα οφείλει να κάνει σε κάθε στιγμή, μεταξύ διαφορετικών ή ανταγωνιστικών συμφερόντων, αξιών και θεωρήσεων του κόσμου έχουν μικρή πιθανότητα να είναι δυσμενείς για τους κρατούντες, τόσο το ήθος των νομικών φορέων που βρίσκεται στη βάση τους και η ενδογενής λογική των νομικών κειμένων που καλούνται να τις δικαιολογήσουν τουλάχιστον όσο και να τις εμπνεύσουν, είναι εναρμονισμένα με τα συμφέροντα, τις αξίες και τη θεώρηση του κόσμου των κρατούντων.

Το γεγονός ότι οι δικαστικοί ανήκουν στην άρχουσα τάξη επιβεβαιώνεται παντού. Έτσι, ο Mario Sbriccoli καταδειχνει ότι στις μικρές κοινότητες της μεσαιωνικής Ιταλίας η κατοχή

37. Ο Max Weber που διέβλεπε στις ιδιότητες *τυπικής* λογικής που έχει το ορθολογικό δίκαιο, το πραγματικό θεμέλιο της *αποτελεσματικότητάς* του (ειδικότερα, μέσω της ικανότητάς του γενίκευσης, αρχή της καθολικής εφαρμοσιμότητάς του), συνέδεε την ανάπτυξη του σώματος των ειδικών του δικαίου και μιας νομικής έρευνας ικανής να κάνει το δίκαιο έναν αφηρημένο και λογικά συνεχή λόγο, με την ανάπτυξη των γραφειοκρατιών και των απρόσωπων σχέσεων που ευνοούν.

38. Αυτές οι συγγένειες αναμφίβολα ενισχύθηκαν σταδιακά στην περίπτωση της Γαλλίας με την ίδρυση της ENA (Εθνική Σχολή Διοίκησης) που εξασφαλίζει ένα ελάχιστο όριο νομικής παιδείας στους ανώτερους υπαλλήλους και σε μια σημαντική μερίδα των διευθυντικών στελεχών των δημόσιων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων.

αυτού του ιδιαίτερα σπάνιου είδους πολιτιστικού κεφαλαίου που είναι το νομικό κεφάλαιο αρκούσε για να εξασφαλίσει θέσεις εξουσίας. Παρόμοια, στη Γαλλία, υπό το Παλιό Καθεστώς η noblesse de robe αν και μικρότερου κύρους από τη noblesse d'épée, ανήκε, συχνά με τη γέννηση, στην αριστοκρατία. Παρόμοια πάλι, η έρευνα του Sauvageot πάνω στην κοινωνική καταγωγή των δικαστικών που εισήλθαν στο σώμα πριν από το 1959 τεκμηριώνει ότι οι δικαστικοί προέρχονται κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό από τα νομικά επαγγέλματα και ευρύτερα από την αστική τάξη. Όπως καλά το καταδειχνει ο Jean-Pierre Mounier (*La définition judiciaire de la politique*, thèse, Paris I, 1975) το γεγονός ότι, τουλάχιστον έως πρόσφατα, η παρουσία την οποία έχει εξασφαλίσει μια πλούσια καταγωγή ήταν ο όρος της οικονομικής ανεξαρτησίας, και μάλιστα του ασκητικού ήθους που αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τις καταστατικές ιδιότητες ενός επαγγέλματος ταγμένου στην υπηρεσία του Κράτους, συμβάλλει στην εξήγηση, από κοινού με τα καθ' εαυτά αποτελέσματα της επαγγελματικής εκπαίδευσης, του γεγονότος ότι η διακηρυγμένη ουδετερότητα και η διατυμπανισμένη αποστροφή για την πολιτική δεν αποκλείουν—κάθε άλλο—την αποδοχή της καθεστηκίας τάξης (πραγμάτων). Μια καλή ένδειξη των αξιών του σώματος είναι το γεγονός ότι οι δικαστικοί, αν και παρουσιάζουν μικρή τάση να παρεμβαίνουν στις πολιτικές υποθέσεις, υπήρξαν αυτοί που, απ' όλα τα νομικά επαγγέλματα, και ειδικότερα τους δικηγόρους, σε μεγαλύτερο σχετικά αριθμό υπέγραψαν τις αιτήσεις κατά του νόμου που διευκόλυνε την έκτρωση. Σίγουρα όμως, ποτέ άλλοτε δεν καταμετρά κάποιος καλύτερα την ευρύτητα και τα αποτελέσματα αυτής της ομοψυχίας μέσα στην άρρητη συνενοχή από όταν καταλήγει να διαρραγεί, εξαιτίας μιας οικονομικής και κοινωνικής κρίσης του σώματος, συνδεδεμένης με έναν επανορισμό του τρόπου αναπαραγωγής των κυρίαρχων θέσεων. Οι αγώνες που δίνουν όσοι από τους νεοφερμένους, τους οποίους ούτε η θέση τους ούτε οι διαθέσεις τους δεν οδηγούν να αποδεχθούν τις προϋποθέσεις του παραδοσιακού ορισμού της θέσης, καθιστούν ολοφάνερο ένα μέρος του απωθημένου θεμελίου του σώματος: δηλαδή το σύμφωνο μη προσβολής που έκανε το σώμα με τους κρατούντες. Η εσωτερική διαφοροποίηση που οδηγεί ένα σώμα έως τώρα ενιαίο, μέσα σε και μέσω μιας ιεράρχησης ομόψυχα αποδεδεγμένης και μιας ολοκληρωτικής συναίνεσης όσον αφορά την αποστολή του να λειτουργεί ως πεδίο αγώνων εξωθεί ορισμένους να καταγγείλουν αυτό το σύμφωνο κατηγορώντας περισσότερο ή λιγότερο ανοιχτά εκείνους που συνεχίζουν να το θεωρούν ως τον απόλυτο κανόνα (norme) της πρακτικής τους.³⁹

Όμως η αποτελεσματικότητα του δικαίου έχει την εξής ιδιαιτερότητα: ασκείται πέρα από τον κύκλο αυτών που εκ των προτέρων έχουν μεταστραφεί, εξαιτίας του γεγονότος της πρακτικής συγγένειας που τους ενώνει με τα συμφέροντα και τις αξίες που έχουν εγγραφεί στα νομικά κείμενα και στις ηθικές και πολιτικές διαθέσεις αυτών που έχουν επιφορτισθεί με την εφαρμογή τους. Και είναι αναμφίβολο ότι η αξίωση της νομικής θεωρίας (doctrine)

39. Το αποτέλεσμα των επαγγελματικών εκλογών (που έγιναν με αλληλογραφία από τις 12 ως τις 21 Μαΐου του 1986) αναδεικνύει μια εντονότατη πολιτική πόλωση του σώματος των δικαστικών, οι οποίοι έως ότου εμφανισθεί το Συνδικάτο του Δικαστικού Σώματος (Syndicat de la Magistrature), το 1968, ήταν συγκεντρωμένοι (όταν τουλάχιστον ήταν συνδικαλισμένοι) στα πλαίσια ενός μοναδικού σωματίου, της Ομοσπονδιακής Ένωσης Δικαστικών (Union fédérale des magistrats), προγόνου της ΣΕΔ (USM): η Συνδικαλιστική Ένωση Δικαστικών (USM: Union syndicale des magistrats), μετριοπαθής, χάνει σημαντικά δύναμη, ενώ το Συνδικάτο του Δικαστικού Σώματος (Syndicat de la magistrature), μάλλον αριστερής τοποθέτησης, ανέρχεται και το Επαγγελματικό Σωματείο Δικαστικών (Association Professionnelle des magistrats), μάλλον δεξιάς τοποθέτησης, και νεοεμφανισθέν, καταφάσκει την ύπαρξή του (παίρνοντας πάνω από το 10% των ψήφων).

και της δικονομίας στην καθολικότητα που εκπληρώνεται μέσα στην εργασία τυποποίησης συμβάλλει να θεμελιωθεί η πρακτική «καθολικότητά» τους. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της συμβολικής αποτελεσματικότητας, ως γνωστόν, είναι ότι δεν μπορεί να ασκηθεί χωρίς τη συνενοχή που όσο πιο ασυνείδητη είναι, και μάλιστα με όσο ευφύστερο τρόπο έχει αποσπασθεί, τόσο πιο βέβαιη είναι αυτών που την υφίστανται. Το δίκαιο, κατεξοχήν μορφή του νόμιμου λόγου, δεν μπορεί ν' ασκήσει την ειδική αποτελεσματικότητά του παρά μόνο στο μέτρο που επιτυγχάνει την αναγνώριση, δηλαδή στο μέτρο που παραμένει παραγνωρισμένο το μέρος εκείνο περισσότερο ή λιγότερο σημαντικό αυθαιρεσίας που βρίσκεται στην αρχή της λειτουργίας του. Η *πίστη* που δίδεται σωπηρά στη νομική τάξη πρέπει ν' αναπαράγει αδιάκοπα και αποτελεί μια από τις λειτουργίες της καθαρά νομικής εργασίας κωδικοποίησης των ηθικών παραστάσεων και πρακτικών η συμβολή στη θεμελίωση της συγκατάθεσης των αμύητων στα ίδια τα θεμέλια της επαγγελματικής ιδεολογίας του σώματος των νομικών, δηλαδή στην πίστη στην ουδετερότητα και την αυτονομία του δικαίου και των νομικών.⁴⁰ «Το σημείο ανάδυσης του δικαίου», γράφει ο Jacques Ellul, «εντοπίζεται εκεί όπου η επιταγή που διατυπώθηκε από κάποια από τις ομάδες που συνθέτουν τη σφαιρική κοινωνία τείνει ν' αποκτήσει μια καθολική αξία μέσω της νομικής της διατύπωσης».⁴¹ Πρέπει πράγματι να συνδεθεί η καθολικευση με τη διαμόρφωση και τη διατύπωση.

Εάν ο κανόνας (*règle*) δικαίου προϋποθέτει τη σύζευξη της συγκατάθεσης σε κοινές αξίες (που σημειώνεται, στο επίπεδο του εθίμου, με την παρουσία αυθόρμητων και συλλογιστικών κυρώσεων, όπως είναι η ηθική αποδοκιμασία) και της ύπαρξης ρητών κανόνων και κυρώσεων και διαδικασιών με κανονικότητα είναι βέβαιο ότι ο τελευταίος αυτός παράγων, που είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένος με τη γραφή, παίζει καθοριστικό ρόλο: με το γραπτό εμφανίζεται η δυνατότητα του σχολείου που καθολικεύει, που αναδεικνύει τους κανόνες και κυρίως τις «καθολικού κύρους» αρχές, της αντικειμενικής (μέσω μιας μεθοδικής μαθητείας) και γενικευμένης μετάδοσης, πέρα από τα χωρικά (ανάμεσα στα εδάφη) και τα χρονικά (ανάμεσα στις γενιές) σύνορα.⁴² Ενώ η προφορική παράδοση αποκλείει την επιστημονική επεξεργασία, στο μέτρο που συνδέεται με τη μοναδική εμπειρία ενός ορισμένου χώρου και περιβάλλοντος, το γραπτό δίκαιο ευνοεί την αυτονόμηση του κειμένου, που σχολιάζεται και που παρεμβάλλεται ανάμεσα στους σχολιαστές και την πραγματικότητα· από το σημείο αυτό και πέρα καθίσταται δυνατό αυτό που η αυτόχθον ιδεολογία περιγράφει ως «νομική επιστήμη», δηλαδή μια ιδιαίτερη μορ-

40. Οι Alain Bancaud και Yves Dejalay δείχνουν καλά ότι ακόμα και οι πιο αιρετικοί από τους νομικούς με κριτική στάση που επικαλούνται την κοινωνιολογία ή το μαρξισμό για να προωθήσουν τα δικαιώματα των κατόχων των εξουσιαζόμενων μορφών της νομικής αρμοδιότητας, όπως είναι το κοινωνικό δίκαιο, εξακολουθούν να διεκδικούν το μονοπώλιο της «νομικής επιστήμης». (Βλ. A. Bancaud και Y. Dejalay, *L'économie du droit. Impérialisme des économistes et résurgence d'un juridisme*, εισήγηση στο Συνέδριο με θέμα το οικονομικό μοντέλο στις επιστήμες, Δεκέμβριος 1980, spect., σ. 19).

41. J. Ellul, «Le problème de l'émergence du droit», *Annales de Bordeaux*, I, 1, 1976, σ. 6-15.

42. Βλ. J. Ellul, «Deux problèmes préalables», *Annales de Bordeaux*, I, 2, 1978, σ. 61-70.

φή λόγιας γνώσης που έχει προικοδοτηθεί με τους δικούς της κανόνες και τη δική της λογική και που είναι ικανή να παράγει όλα τα εξωτερικά σημεία της ορθολογικής συνοχής, αυτή δηλαδή την «τυπική» ορθολογικότητα που ο Weber φροντίζει πάντοτε να διακρίνει από την «ουσιαστική» ορθολογικότητα η οποία αφορά τους σκοπούς της πρακτικής που έχει μ' αυτόν τον τρόπο εκλογικευθεί.

Η νομική εργασία ασκεί πολλαπλά αποτελέσματα: μέσω της κωδικοποίησης που αποσπά τους κανόνες (normes) από το τυχαίο μιας ιδιαίτερης ευκαιρίας, παγιώνοντας μια υποδειγματική απόφαση (μια δικαστική απόφαση για παράδειγμα) σε μια μορφή που προορίζεται να χρησιμεύσει η ίδια ως πρότυπο για ύστερες αποφάσεις, και που επικυρώνει και ευνοεί συγχρόνως τη λογική του (νομολογιακού) προηγούμενου, θεμέλιο αυτό του καθαρά νομικού τρόπου σκέψης και δράσης, συνδέει συνεχώς το παρόν με το παρελθόν και εγγυάται ότι εάν εξαιρέσουμε την υπόθεση κάποιας επανάστασης ικανής να θέσει σε αμφισβήτηση τα καθ' εαυτά θεμέλια της νομικής τάξης, το μέλλον θα είναι καθ' εικόνα του παρελθόντος, ότι οι αναπόδραστες μεταβολές και προσαρμογές θα νοούνται και θα ονομάζονται με τη γλώσσα της συμμόρφωσης προς το παρελθόν. Η νομική εργασία που με αυτό τον τρόπο έχει εγγραφεί στη λογική της συντήρησης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θεμέλια της διατήρησης της συμβολικής τάξης μέσω ενός άλλου χαρακτηριστικού στοιχείου της λειτουργίας της:⁴³ με τη συστηματοποίηση και την εκλογίκευση που επιβάλλει στις νομικές αποφάσεις και στους κανόνες που έχουν επικληθεί να τις θεμελιώσουν ή να τις δικαιολογήσουν, προσδίδει τη *πραγμάδα της καθολικότητας* που αποτελεί τον κατεξοχήν παράγοντα της συμβολικής αποτελεσματικότητας, σε μια άποψη του κοινωνικού κόσμου για την οποία είναι ήδη γνωστό ότι δεν αντιτίθεται ως προς τίποτα το καθοριστικό στην άποψη των κρατούντων. Και με αυτό τον τρόπο μπορεί να οδηγήσει στην *πρακτική καθολίκευση*, δηλαδή στη γενίκευση μέσα στις πρακτικές, ενός τρόπου δράσης και έκφρασης που χαρακτήριζε μέχρι τώρα μια περιοχή του γεωγραφικού ή του κοινωνικού χώρου. Είναι πράγματι βέβαιο, καθώς το υποδεικνύει ο Jacques Ellul, ότι «οι νόμοι, που αρχικά είναι ξένοι και εφαρμόζονται στο εξωτερικό, μπορούν σταδιακά να αναγνωρισθούν ως χρήσιμοι, με τη χρήση, και μακροπρόθεσμα συναποτελούν μέρος της προγονικής κληρονομιάς του κοινωνικού συνόλου: αυτό προοδευτικά διαμορφώθηκε από το δίκαιο και εκείνοι έγιναν πραγματικά “δίκαιο” μόνον όταν η κοινωνία δέχθηκε να διαμορφωθεί [...]. Ακόμα κι ένα σύνολο κανόνων (règles) που εφαρμόστηκαν με καταναγκασμό για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα δεν αφήνει ποτέ το

43. Κατανοεί κάποιος με αυτό τον τρόπο ότι η σχέση που παρατηρείται εμπειρικά μεταξύ της υπαγωγής στις νομικές σχολές και του πολιτικού προσανατολισμού προς τη Δεξιά δεν έχει τίποτα το τυχαίο (βλ. P. Bourdieu, *Homo Academicus*, Παρίσι, Ed. de Minuit, 1984, σ. 93-96.

κοινωνικό σώμα ανέπαφο, έχουν δημιουργηθεί ορισμένες “συνήθειες” νομικής ή ηθικής φύσης». ⁴⁴

Κατανοεί κάποιος ότι σε μια διαφοροποιημένη κοινωνία, η επίδραση καθολίκευσης είναι ένας από τους μηχανισμούς, και αναμφίβολα από τους ισχυρότερους, διαμέσου των οποίων ασκείται η συμβολική εξουσίαση ή, εάν προτιμά κανείς, η επιβολή της νομιμότητας της κοινωνικής τάξης. Ο νομικός κανόνας (*norme*), όταν καθιερώνει υπό τη μορφή ενός συνόλου, τυπικά συνεχούς, επίσημων κανόνων (*règles*) και εξ ορισμού κοινωνικών, «καθολικής ισχύος», τις πρακτικές αρχές του συμβολικά κρατούντος τρόπου ζωής, τείνει να μορφοποιήσει πραγματικά τις πρακτικές του συνόλου των φορέων, πέρα από τις διαφορές συνθηκών και τρόπου ζωής: η επίδραση καθολίκευσης, που θα μπορούσε κάποιος ν' αποκαλέσει επίσης *επίδραση ομαλοποίησης*, έρχεται να ενισχύσει την επίδραση της κοινωνικής αυθεντίας την οποία ασκούν ήδη η νομιμοποιημένη κουλτούρα και οι κάτοχοί της για να δώσει στον νομικό καταναγκασμό όλη του την πρακτική αποτελεσματικότητα. ⁴⁵ Διαμέσου του οντολογικού προβιβασμού που διενεργεί μετουσιώνοντας την κανονικότητα (αυτό που κατά κανόνα γίνεται) σε κανόνα (*règle*) (αυτό που πρέπει να γίνεται), την κανονικότητα πραγμάτων σε κανονικότητα δικαίου, την απλή οικογενειακή *fides* που βασίζεται πάνω σε μια ολόκληρη εργασία συντήρησης

44. J. Ellul, «Le problème de l'émergence du droit», *ό.π.*

45. Μεταξύ των καθαρά συμβολικών επενεργιών του δικαίου πρέπει κανείς να παραχωρήσει μια ιδιαίτερη θέση στην επίδραση επισημοποίησης ως δημόσιας αναγνώρισης του φυσιολογικού, που καθιστά μια έως τότε απαγορευμένη συμπεριφορά λεκτικά δυνατή, νοητή, ομολογητή (τέτοια είναι η περίπτωση των μέτρων που αφορούν την ομοφυλοφιλία). Επίσης στην επίδραση συμβολικής επιβολής που μπορεί ν' ασκήσει, και στις δυνατότητες που καταδειχνει ο ρητά θεσπισμένος κανόνας (*règle*), διανοίγοντας το χώρο των δυνατοτήτων (ή απλούστερα, «δίνοντας ιδέες»). Με αυτόν τον τρόπο κατά την πολύχρονη αντίσταση που αντέταξαν στον Αστικό Κώδικα, οι προσκολλημένοι στα πρωτοτόκια αγρότες απέκτησαν γνώση των διαδικασιών που τους προσέφερε η νομική φαντασία, τις οποίες είχαν βίαια απορρίψει. Και αν ένας σημαντικός αριθμός αυτών των μέτρων (συντά καταγραμμένων σε συμβολαιογραφικές πράξεις στις οποίες βασίζονται οι ιστορικοί του δικαίου για να αποκαταστήσουν το «έθιμο») στερείται παντελώς πραγματικού αντίστοιχου, όπως η επιστροφή της προίκας στην περίπτωση διαζυγίου όταν αυτό στην πραγματικότητα αποκλείεται, ισχύει ότι η νομική προσφορά ασκεί πραγματικές επιδράσεις στις παραστάσεις και, σ' αυτόν τον κόσμο όπως αλλού (στο χώρο του εργατικού δικαίου για παράδειγμα), οι παραστάσεις που συγκροτούν αυτό που θα μπορούσε κάποιος να αποκαλέσει «βιωμένο δίκαιο» σφείλουν πολλά στην επενέργεια, περισσότερο ή λιγότερο παραμορφωμένη, του κωδικοποιημένου δικαίου: ο κόσμος των δυνατοτήτων που αυτό καθιστά υπαρκτό, μέσα σ' αυτή την ίδια την εργασία που είναι απαραίτητη για την ουδετέρωσή τους, τείνει, κατά πάσαν πιθανότητα, να προετοιμάσει τα πνεύματα για τις βίαιες αλλαγές που θα επέλθουν όταν θα είναι δεδομένες οι συνθήκες πραγμάτωσης αυτών των θεωρητικών δυνατοτήτων (μπορεί να υποθέσει κάποιος ότι συναντάται εδώ ένα πολύ γενικό αποτέλεσμα της νομικής φαντασίας, η οποία προβλέποντας με ένα είδος μεθοδικής ματαιοδοξίας όλες τις περιπτώσεις παράβασης του κανόνα [*règle*], συντελεί στην υπαρέξή τους μέσα σ' ένα περισσότερο ή λιγότερο ευρύ τμήμα του κοινωνικού χώρου).

της αναγνώρισης και του αισθήματος, σε οικογενειακό δίκαιο, θωρακισμένο με ολόκληρο οπλοστάσιο από θεσμούς και καταναγκασμούς, κοινωνική ασφάλιση, οικογενειακά επιδόματα, κτλ., ο νομικός θεσμός συντελεί αναμφίβολα *παγκοσμίως* στην επιβολή μιας παράστασης της κανονικότητας (*normalité*) αναφορικά προς την οποία όλες οι *διαφορετικές* πρακτικές τείνουν να φαίνονται ως *αποκλίνοσες*, άνομες, και μάλιστα μη φυσιολογικές, παθολογικές (ιδιαίτερα όταν η «ιατρικοποίηση» έρχεται να δικαιολογήσει τη «νομικοποίηση»). Μ' αυτό τον τρόπο, επικυρώνοντας και κανονίζοντας (*canonisant*), υπό τη μορφή «καθολικής ισχύος» κανόνων (*normes*), τις οικογενειακές πρακτικές που έχουν σταδιακά εφευρεθεί με την πίεση της ηθικής πρωτοπορίας της κυρίαρχης τάξης, στο εσωτερικό ενός συνόλου θεσμών κοινωνικά ενταλαμμένων να διαχειρίζονται τις κοινωνικές σχέσεις στα πλαίσια της οικιακής μονάδας, και ιδιαίτερα τις σχέσεις μεταξύ γενεών, το οικογενειακό δίκαιο αναμφίβολα συνέβαλε πολύ, όπως το έδειξε ο Remi Lenoir, να επιταχυνθεί η γενίκευση ενός προτύπου της οικογενειακής μονάδας και της αναπαραγωγής της το οποίο, σε ορισμένες περιοχές του κοινωνικού (και του γεωγραφικού) χώρου, ιδιαίτερα στους αγρότες και τους τεχνίτες, προσέκρουε σε οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια, που συνδέονταν ειδικότερα με την ειδική λογική της μικρής επιχείρησης και της αναπαραγωγής της.⁴⁶

Είναι φανερό ότι η τάση γενίκευσης του ιδιαίτερου τρόπου ζωής, που έχει βιωθεί και αρκετά ευρέως αναγνωρισθεί ως υποδειγματικός, η οποία είναι ένα από τα αποτελέσματα του εθνοκεντρισμού των κρατούντων και η οποία θεμελιώνει την πίστη στην καθολικότητα του δικαίου, βρίσκεται επίσης στην αρχή της ιδεολογίας που τείνει να κάνει το δίκαιο όργανο μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων, και για την οποία οι προηγούμενες αναλύσεις επιτρέπουν σε κάποιον να κατανοήσει το ότι βρίσκει την επίφαση ενός θεμελίου μέσα στην πραγματικότητα: οι πρακτικές αρχές και οι ηθικές διεκδικήσεις τις οποίες οι νομικοί υποβάλλουν στην τυποποίηση και τη γενίκευση δεν αναδύονται σ' οποιαδήποτε περιοχή του κοινωνικού χώρου. Όπως ακριβώς ο πραγματικός υπεύθυνος της εφαρμογής του δικαίου δεν είναι ο τάδε ή ο δείνα μεμονωμένος δικαστής, αλλά ολόκληρο το σύνολο των φορέων συχνά θεμιμένων σε ανταγωνισμό, που επιτελούν τον εντοπισμό και την επισήμανση του εγκληματία και του εγκλήματος, έτσι και ο πραγματικός νομοθέτης δεν είναι ο συντάκτης του νόμου αλλά το σύνολο των φορέων οι οποίοι, καθορισμένοι από τα ειδικά συμφέροντα και τους καταναγκασμούς που συνδέονται με τις θέσεις που κατέχουν σε διαφορετικά πεδία (νομικό πεδίο, αλλά επίσης θρησκευτικό, πολιτικό πεδίο, κτλ.), κατεργάζονται ιδιωτικές και ανεπίσημες

46. R. Lenoir, *La sécurité sociale et l'évolution des formes de codification des structures familiales*, διδακτορική διατριβή, Παρίσι 1985.

επιθυμίες ή διεκδικήσεις, τις προβιβάζουν στην κατάσταση «κοινωνικών προβλημάτων», οργανώνουν τις εκφράσεις (άρθρα του τύπου, βιβλία, ιδεολογικές βάσεις σωματείων ή κομμάτων) και τις πιέσεις (διαδηλώσεις, αιτήσεις, διαβήματα, κτλ.) που προορίζονται να τις «προαγάγουν». Η νομική εργασία καθιερώνει όλην αυτή την εργασία κατασκευής και διατύπωσης των παραστάσεων, προσθέτοντάς της την επίδραση γενίκευσης και καθολίκευσης που εμπειρικλείουν η νομική τεχνική και τα μέσα εξαναγκασμού τα οποία αυτή επιτρέπει να κινητοποιηθούν.

Άρα υπάρχει πράγματι μια ειδική επίδραση της νομικής προσφοράς, δηλαδή της σχετικά αυτόνομης «νομικής δημιουργίας» που καθιστά δυνατή η ύπαρξη ενός ειδικομένου πεδίου παραγωγής, και η οποία επικυρώνει την προσπάθεια των κυρίαρχων ή των ανερχόμενων ομάδων να επιβάλουν, ειδικότερα επωφελούμενες κρίσιμων ή επαναστατικών καταστάσεων, μια *επίσημη παράσταση* του κοινωνικού κόσμου η οποία να συμμορφώνεται με τη δική τους θεώρηση του κόσμου και να ευνοεί τα συμφέροντά τους.⁴⁷ Και είναι απορίας άξιο ότι ο προβληματισμός πάνω στις σχέσεις μεταξύ του ομαλού και του παθολογικού δίνει τόσο μικρή θέση στην καθ' εαυτήν επίδραση του δικαίου: κατεξοχήν εργαλείο κανονικοποίησης, το δίκαιο, ως λόγος (discours) κατ' ουσίαν ισχυρός και συνοδευμένος από τα φυσικά μέσα που

47. Η ανάλυση των βιβλίων που καταγράφουν τα έθιμα («livres de coutumes») και των πρακτικών των κοινοτικών διαβουλεύσεων ορισμένων κοινοτήτων του Béarn (Arudy, Bescat, Denguin, Lacommande, Lasseube) μου επέτρεψε να δω πώς οι «καθολικές ισχύουσες κανόνες (normes) που αφορούν τις διαδικασίες συλλογικής απόφασης, όπως είναι η κατά πλειοψηφία ψηφοφορία, κατόρθωσαν να επιβληθούν, στη διάρκεια της Επανάστασης, εις βάρος του αρχαίου εθίμου που απαιτούσε την ομοφωνία των αρχηγών των οικογενειών («chefs de maison»), χάρη στην αυθεντία που τους προσέδιδε αυτό το ίδιο το γεγονός της αντικειμενικοποίησής τους, ικανό να διαλύσει, όπως το φως τα σκοτάδια, τα σκοτεινά σημεία αυτού που «εξυπακούεται» (είναι πράγματι γνωστό ότι μια από τις ουσιαστικές ιδιότητες των «εθίμων», τόσο στην Καβυλία όσο και στο Béarn και αλλού, είναι ότι οι θεμελιώδεις αρχές δεν γίνονται ποτέ ρητές και ότι η ανάλυση πρέπει να συναγάγει αυτούς τους «άγραφους νόμους» από την απரிθμηση των κυρώσεων που αντιστοιχούν στις περιπτώσεις πρακτικής παράβασης αυτών των αρχών). Τα πάντα επιτρέπουν πράγματι να υποθέσει κάποιος ότι ο ρητά διατυπωμένος, γραπτός, κωδικοποιημένος, προικοδοτημένος με την ιδιότητα του κοινωνικά προφανούς που του προσδίδει η διαποικική του εφαρμογή, κανόνας (règle), σταδιακά κατανίκησε τις αντιστάσεις, επειδή εμφανίστηκε, αποτέλεσμα αλλοδοξίας, ως η ορθή αλλά οικονομικότερη, αυστηρότερη διατύπωση των αρχών που ρύθμιζαν στην πράξη τις συμπεριφορές· κι αυτό ενώ αναμφίβολα συνιστούσε την άρνησή τους· πράγματι, μια αρχή όπως αυτή της ομοφωνίας των αποφάσεων έτεινε ν' αποκλείει τη θεσμική αναγνώριση της δυνατότητας διαίρεσης (κυρίως με δυνατότητα διάρκειας) σε ανταγωνιστικά στρατόπεδα και βαθύτερα, την ανάθεση της απόφασης σ' ένα εκλεγμένο σώμα. Άλλωστε είναι αξιοσημείωτο ότι η θέσπιση ενός «δημοτικού συμβουλίου» συνοδεύεται από την κατάργηση οιασδήποτε συμμετοχής του συνόλου των ενδιαφερομένων φορέων στην επεξεργασία των αποφάσεων και ότι ο ρόλος αυτών των ιδίων των εκλεγμένων περιορίζεται, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, στην επικύρωση των προτάσεων των νομαρχιακών αρχών.

του επιτρέπουν να γίνει σεβαστός, είναι σε θέση να μεταβεί, με τον καιρό, από την κατάσταση ορθοδοξίας, ορθής πίστης ρητά εκφωνημένης ως δέον, στην κατάσταση δοξασίας (δόξα), άμεσης προσκόλλησης σ' αυτό που εξυπακούεται, στο φυσιολογικό, ως εκπλήρωση του κανόνα (norme) που αυτοανακαίρειται ως τέτοιος κατά την εκπλήρωσή του.

Όμως δεν θα εξηγούσε κάποιος εντελώς αυτή την επίδραση *φυσικοποίησης* εάν δεν ανέλθε έως και την ειδικότερη επίδραση της νομικής διαμόρφωσης, αυτή τη *vis formae*, δύναμη της μορφής για την οποία μιλούσαν οι αρχαίοι. Πράγματι, εάν αληθεύει ότι η μορφοποίηση των πρακτικών από τη νομική διαμόρφωση επιτυγχάνει μόνο στο βαθμό που η νομική οργάνωση δίνει έκδηλη μορφή σε μια εμφυή τάση των πρακτικών και ότι οι κανόνες (règles) που επιτυγχάνουν είναι αυτοί οι οποίοι, όπως λένε, δίνουν κανονικότητα σε σύμφωνες προς τον κανόνα πραγματικές καταστάσεις, τότε η μετάβαση από τη στατιστική κανονικότητα στον νομικό κανόνα αποτελεί μια πραγματική αλλαγή κοινωνικής φύσης: εξαφανίζοντας τις εξαιρέσεις και την αοριστία των ασαφών συνόλων, επιβάλλοντας σαφείς ασυνέχειες και αυστηρά σύνορα στο continuum των στατιστικών ορίων, η κωδικοποίηση εισάγει στις κοινωνικές σχέσεις μια διαύγεια, μια δυνατότητα πρόγνωσης και με αυτό τον τρόπο μια ορθολογικότητα που ποτέ δεν εξασφαλίζουν εντελώς οι πρακτικές αρχές της έξεως (habitus) ή οι κυρώσεις του εθίμου οι οποίες είναι προϊόν της απευθείας εφαρμογής στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτών των αδιατύπων αρχών.

Χωρίς να αποδοθεί στην αληθινή ιδέα η «ενδογενής δύναμη» που της απέδιδε ο φιλόσοφος, πρέπει εν τέλει να αναγνωρισθεί μια κοινωνική πραγματικότητα στη συμβολική αποτελεσματικότητα που το «τυπικά έλλογο» δίκαιο, για να μιλήσει κανείς σαν τον Weber, οφείλει στην ειδική επίδραση της τυποποίησης. Η κωδικοποίηση, εγκαθιστώντας στην αντικειμενικότητα ενός γραπτού ρητά τεθειμένου κανόνα (règle) ή κανονισμού, τα σχήματα που κυβερνούσαν τις συμπεριφορές στην πράξη και εδώθε του λόγου (discours), επιτρέπει την άσκηση αυτού το οποίο μπορεί ν' αποκαλέσει κανείς επίδραση *ομολογοποίησης* (homologation) (*ομολογείν* σημαίνει λέω το ίδιο πράγμα ή μιλώ την ίδια γλώσσα): με τον ίδιο τρόπο που η αντικειμενικοποίηση υπό τη μορφή ενός ρητά διατυπωμένου *κώδικα*, του πρακτικού κώδικα που επιτρέπει στους διάφορους ομιλητές να συνδέουν το ίδιο νόημα με τον ίδιο αντιληπτό φθόγγο και τον ίδιο φθόγγο με το ίδιο συλληπτό νόημα, η ρητή διατύπωση των αρχών καθιστά δυνατή τη ρητή επαλήθευση της συναίνεσης γύρω από τις αρχές της συναίνεσης (ή της ασυμφωνίας). Μολονότι η εργασία κωδικοποίησης δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την αξιωματοποίηση, εξαιτίας του γεγονότος ότι το δίκαιο εμπρικλείει σκοτεινές ζώνες που δίνουν λόγο ύπαρξης στο νομικό σχόλιο, η ομολογοποίηση καθιστά δυνατή μια μορφή εκλογί-

κευσης, νοούμενης, σύμφωνα με τον Weber, ως δυνατότητα πρόβλεψης και υπολογισμού: αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει μεταξύ δύο παικτών οι οποίοι, επειδή παρέλειψαν να συζητήσουν για τον κανόνα του παιχνιδιού, είναι καταδικασμένοι να αλληλοκατηγορούνται για απάτη κάθε φορά που θα προκύπτει διχογνωμία / ασυμφωνία ως προς τη γνώμη που έχουν σχηματίσει γι' αυτόν, οι φορείς που έχουν ενταχθεί σε μια κωδικοποιημένη επιχείρηση γνωρίζουν ότι μπορούν να *βασίζονται* σ' έναν συνεπή κανόνα (*règle*) ο οποίος δεν προσφέρει δυνατότητα υπεκφυγής, άρα ότι μπορούν να υπολογίσουν και να προβλέψουν τόσο τις συνέπειες της υπακοής του κανόνα (*règle*) όσο και τα αποτελέσματα της παράβασης. Οι αρετές όμως της ομολογοποίησης ασκούνται πλήρως μόνο για όσους έχουν εγκατασταθεί στον διεπόμενο από κανόνες κόσμο του νομικού φορμαλισμού: οι υψηλού βαθμού εκλογίκευσης αγώνες που επιτρέπει επιφυλάσσονται, στην πραγματικότητα, στους κατόχους μιας ισχυρής νομικής αρμοδιότητας με την οποία συνδέεται —ειδικότερα στους δικηγόρους— μια ειδική αρμοδιότητα επαγγελματιών της νομικής πάλης, ασκημένων να χρησιμοποιούν τους τύπους και τις διατυπώσεις σαν όπλα. Όσον αφορά τους υπόλοιπους, είναι καταδικασμένοι να υφίστανται τη δύναμη της μορφής, δηλαδή τη συμβολική βία που κατορθώνουν ν' ασκούν αυτοί που, χάρη στην τέχνη που έχουν να διαμορφώνουν και να τυποποιούν, γνωρίζουν όπως λένε να έχουν το δίκιο με το μέρος τους και εάν προκύψει, να θέτουν την τελειότερη άσκηση της τυπικής αυστηρότητας, *summum jus*, στην υπηρεσία των πιο επίμεπτων σκοπών *summa injuria*.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

Δεν θα μπορούσε όμως να εξηγήσει διεξοδικά κάποιος τη συμβολική αποτελεσματικότητα του δικαίου χωρίς να συνυπολογίσει τις επενέργειες της συναρμογής της νομικής προσφοράς με τη νομική ζήτηση που πρέπει να αποδοθεί λιγότερο σε συνειδητές διαπραγματεύσεις και περισσότερο σε δομικούς μηχανισμούς, όπως η ομολογία μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών παραγωγών ή πωλητών νομικών υπηρεσιών και των διαφόρων κατηγοριών πελατών: οι κάτοχοι των εξουσιαζόμενων θέσεων μέσα στο πεδίο (όπως είναι το εργατικό δίκαιο) τείνουν να προορίζονται σε πελατείες εξουσιαζόμενων που συμβάλλουν στην ενίσχυση της κατωτερότητας αυτών των θέσεων (το οποίο εξηγεί ότι τα ανατρεπτικά τους μηχανήματα έχουν μικρότερη πιθανότητα να ανατρέψουν τους συσχετισμούς δυνάμεων μέσα στο πεδίο απ' ό,τι να συμβάλουν στην προσαρμογή του νομικού *corpus* και, διαμέσου αυτής, στη διαίχιση της δομής του πεδίου).

Το νομικό πεδίο, εξαιτίας του καθοριστικού ρόλου που παίζει στην κοινωνική αναπαραγωγή, διαθέτει μικρότερη αυτονομία απ' ό,τι πεδία που, όπως το καλλιτεχνικό ή το λογοτεχνικό ή ακόμα και το επιστημονικό πεδίο, συμβάλλουν επίσης στη διατήρηση της συμβολικής τάξης και διαμέσου αυτής στη διατήρηση της κοινωνικής τάξης (πραγμάτων). Αυτό σημαίνει ότι οι έξωθεν αλλαγές επαναμεταφράζονται μέσα του αμεσότερα, και ότι οι εσωτερικές συγκρούσεις επιλύονται στα πλαίσιά του με ευθύτερο τρόπο από τις εξωτερικές δυνάμεις. Με αυτό τον τρόπο, η ιεραρχία που διέπει τον καταμερισμό της νομικής εργασίας, όπως διαφαίνεται μέσα από την ιεραρχία των ειδικοτήτων, ποικίλλει στη διάρκεια του χρόνου, μοιλονότι σε πολύ περιορισμένο βαθμό (όπως καταμαρτυρούν τα πρωτεία που παραχωρούνται πάντοτε στο αστικό δίκαιο), σε συνάρτηση ειδικότερα με τις παραλλαγές των συσχετισμών δυνάμεων μέσα στο κοινωνικό πεδίο, σαν να εξαρτιόταν η θέση των διαφόρων ειδικών μέσα στους εσωτερικούς στο πεδίο συσχετισμούς δυνάμεων από τη θέση στο πολιτικό πεδίο των ομάδων των οποίων τα συμφέροντα βρίσκονται με τον αμεσότερο τρόπο συνδεδεμένα με τις αντίστοιχες μορφές δικαίου.

Είναι πρόδηλο, για παράδειγμα, ότι όσο αυξάνουν η δύναμη των εξουσιαζομένων μέσα στο κοινωνικό πεδίο και η δύναμη των αντιπροσώπων τους (κόμματα ή συνδικάτα) μέσα στο πολιτικό πεδίο, η διαφοροποίηση του νομικού πεδίου τείνει ν' αυξηθεί, με, για παράδειγμα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, την ανάπτυξη του εμπορικού δικαίου, αλλά και του εργατικού δικαίου, και γενικότερα του κοινωνικού δικαίου. Οι εσωτερικοί αγώνες μεταξύ των αστικολόγων και των δημοσιολόγων ειδικότερα οφείλουν τον διαφορούμενο χαρακτήρα τους στο γεγονός ότι οι πρώτοι υπερασπίζονται την αυτονομία του δικαίου και των νομικών εναντίον των παρερμηνείσεων του πολιτικού και των οικονομικών και κοινωνικών ομάδων πίεσης, και ιδιαίτερα εναντίον της ανάπτυξης του διοικητικού δικαίου, εναντίον των ποινικών μεταρρυθμίσεων και εναντίον όλων των καινοτομιών στο χώρο του κοινωνικού, του εμπορικού δικαίου ή στην εργατική νομοθεσία, ως θεματοφύλακες του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και της ελευθερίας των συμβάσεων. Αυτοί οι αγώνες, όπου διακυβεύονται συχνά πράγματα σαφώς ορισμένα μέσα στα ίδια τα όρια του νομικού (και πανεπιστημιακού) πεδίου, όπως ο καθορισμός των προγραμμάτων, η προσθήκη νέων τίτλων περιεχομένων στις ειδικευμένες επιθεωρήσεις ή η δημιουργία εδρών, και διαμέσου αυτών η εξουσία πάνω στο σώμα και την αναπαραγωγή του, και οι οποίοι αφορούν όλες τις όψεις της νομικής πρακτικής, είναι συγχρόνως υπερακαθορισμένοι και διαφορούμενοι χαρακτήρα στο μέτρο που οι υπέρμαχοι της αυτονομίας και του νόμου ως αφηρημένης υπερβιτικής ολότητας είναι στην πραγματικότητα και οι υπέρμαχοι μιας *ορθοδοξίας*: η λατρεία του κειμένου, η πρωταρχικότητα της θεωρίας

(doctrine) και της εξήγησης (exégèse), δηλαδή ταυτόχρονα της θεωρίας και του παρελθόντος, συμβαδίζουν με την άρνηση να αναγνωρισθεί στη νομολογία η παραμικρή δημιουργική αξία, άρα με την πρακτική απάρνηση της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας και μια άρνηση οιασδήποτε επιστημονικής σύλληψης αυτής της πραγματικότητας.

Κατανοεί κανείς ότι, σύμφωνα με μια λογική που παρατηρείται σε όλα τα πεδία, οι εξουσιαζόμενοι δεν μπορούν να βρουν παρά στο εξωτερικό, στο επιστημονικό ή στο πολιτικό πεδίο, τις αρχές μιας κριτικής επιχειρηματολογίας που αποσκοπεί να κάνει το δίκαιο μια «επιστήμη» προικοδοτημένη με δική της μεθοδολογία και θεμελιωμένη στην ιστορική πραγματικότητα, μέσω, μεταξύ άλλων, της ανάλυσης της νομολογίας. Μ' αυτό τον τρόπο, σύμφωνα με μια διαίρεση που συναντάται σε όλες τις θεολογικές, φιλοσοφικές ή λογοτεχνικές διαμάχες με αφορμή την ερμηνεία των ιερών κειμένων, οι οπαδοί της αλλαγής τοποθετούνται από το μέρος της επιστήμης, της ιστορικοποίησης της ανάγνωσης (κατά το πρότυπο που ανέπτυξε αλλού ο Schleiermacher) και της προσοχής στη νομολογία, δηλαδή στα νέα προβλήματα και στις νέες μορφές δικαίου που προκαλούν (εμπορικό δίκαιο, εργατικό δίκαιο, ποινικό δίκαιο). Όσον αφορά την κοινωνιολογία, αξεδιάλυτα συνδεδεμένη στην αντίληψη των θεματοφυλάκων της νομικής τάξης με το σοσιαλισμό, ενσαρκώνει τον κακοποιοί επανασυμβιβασμό της επιστήμης με την κοινωνική πραγματικότητα κατά του οποίου η εξήγηση (exégèse) που διενεργεί η καθαρή αλήθεια αποτελούσε την καλύτερη προφύλαξη.

Παραδόξως, σ' αυτή την περίπτωση, η αυτονόμηση δεν περνά από την επίρρωση της εσωστρέφειας ενός σώματος αποκλειστικά αφοσιωμένου στην εκ των έσω ανάγνωση των ιερών κειμένων, αλλά από μια εντατικοποίηση της αντιπαράθεσης των κειμένων και των διαδικασιών με τις κοινωνικές πραγματικότητες τις οποίες υποτίθεται ότι εκφράζουν και ρυθμίζουν. Πρόκειται για μια επιστροφή στις πραγματικότητες την οποία ευνοούν η ανάπτυξη και η διαφοροποίηση του πεδίου και η εντατικοποίηση του εσωτερικού ανταγωνισμού συγχρόνως με την επίρρωση των εξουσιαζομένων στο εσωτερικό του νομικού πεδίου, που συνδέεται με την επίρρωση των ομολόγων τους στο εσωτερικό του κοινωνικού πεδίου (ή των αντιπροσώπων τους). Δεν είναι τυχαίο ότι οι τοποθετήσεις σχετικά με την εξήγηση (exégèse) και τη νομολογία, την πιστότητα στη θεωρία και την αναγκαία προσαρμογή στις πραγματικότητες, φαίνεται ν' αντιστοιχούν αρκετά άμεσα στις κατεχόμενες μέσα στο πεδίο θέσεις με, από το ένα μέρος, σήμερα, το ιδιωτικό δίκαιο, και ειδικότερα το αστικό δίκαιο, το οποίο η νεοφιλελεύθερη παράδοση επανενεργοποιεί, βασιζόμενη στην οικονομία, και από το άλλο, κλάδους όπως το δημόσιο δίκαιο ή το εργατικό δίκαιο, που συστάθηκαν εναντίον του αστικού δικαίου, χάρη στην ανάπτυξη των γραφειοκρατιών και στην επίρρωση των κινήματων πο-

λιτικής χειραφέτησης, ή ακόμα το κοινωνικό δίκαιο, που ορίζεται από τους υπερασπιστές του ως η «επιστήμη» αυτή που, στηριζόμενη στην κοινωνιολογία, επιτρέπει την προσαρμογή του δικαίου στην κοινωνική εξέλιξη.

Το γεγονός ότι η νομική παραγωγή, όπως οι άλλες μορφές πολιτιστικής παραγωγής, εκπληρώνεται μέσα σ' ένα πεδίο, βρίσκεται στην αρχή μιας ιδεολογικής επίδρασης παραγνώρισης που οι συνήθεις αναλύσεις, επειδή ανάγουν ευθέως τις «ιδεολογίες» σε συλλογικές λειτουργίες, και μάλιστα σε ατομικές προθέσεις, αφήνουν αναπόφευκτα να διαφύγει. Οι επιδράσεις που αναφέρονται στο εσωτερικό των πεδίων δεν είναι ούτε το καθαρό άθροισμα άναρχων δράσεων ούτε το συνολικό προϊόν συμφωνημένου σχεδίου. Ο ανταγωνισμός που τις παράγει ασκείται στο εσωτερικό ενός χώρου ικανού να του εντυπώσει γενικές τάσεις, που συνδέονται με τις προϋποθέσεις που έχουν εγγραφεί στην ίδια τη δομή του παιχνιδιού του οποίου συγκροτούν τον πρωταρχικό κανόνα, όπως, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η σχέση μεταξύ του νομικού πεδίου και του πεδίου της εξουσίας. Η λειτουργία διατήρησης της συμβολικής τάξης στη διασφάλιση της οποίας συντελεί το νομικό πεδίο είναι, όπως η λειτουργία αναπαραγωγής του ίδιου του νομικού πεδίου, των διαιρέσεων του και των ιεραρχιών του, και της αρχής θεώρησης και διαίρεσης που τις θεμελιώνει, το προϊόν απροσμέτρητων δράσεων που δεν έχουν σκοπό την εκπλήρωση αυτής της λειτουργίας και που μπορούν μάλιστα να εμπνέονται από αντίθετες προθέσεις, όπως οι ανατρεπτικές επιχειρήσεις των πρωτοποριών που συμβάλλουν, σε τελική ανάλυση, στο να καθορισθεί η προσαρμογή του δικαίου και του νομικού πεδίου στη νέα κατάσταση των κοινωνικών σχέσεων και να εξασφαλισθεί μ' αυτό τον τρόπο η νομιμοποίηση της κατεστημένης μορφής αυτών των σχέσεων. Είναι η δομή του παιχνιδιού και όχι η απλή επίδραση μηχανικής συνάθροισης που βρίσκεται στην αρχή της υπερβατικότητας του αντικειμενικού και συλλογικού αποτελέσματος των επισωρευμένων δράσεων, η οποία αποκαλύπτεται στις περιπτώσεις αντιστροφής των προθέσεων.

Μετάφραση: ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΑΝΟΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ